

NASHR KO'RSATKICHI 1404

URGANCH
INNOVATION
UNIVERSITETI

BOBOOVUN SALIMOV

INNOVATSIYA VA TARAQQIYOT

URGANCH INNOVATION UNIVERSITETI

Ijtimoiy tarmoqlari va manzili

@urganch_iu

@uriu.xz

(91) 436-20-22
(90) 436-20-22
(88) 909-22-20

@uriu

Xorazm viloyati Urganch
shahri "Mustaqillik" MFY
Gurlan ko'chasi, 2-uy

2024 (4)

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA‘LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
URGANCH INNOVATSION UNIVERSITETI NTM

***INNOVATSIYA
VA
TARAQQIYOT***

*Ilmiy-metodik, ijtimoiy, ma‘naviy-ma‘rifiy
JURNAL*

2024-yil 4-son

Urganch-2024

Bosh muharrir:

M.J.Eshmurodov – Filologiya fanlari nomzodi, dotsent.

Mas’ul kotib:

U.Bekimmetov – Tarix fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Tahrir hay’ati:

Z.Do’simov – Filologiya fanlari doktori, professor.

S.K.Salayev – Iqtisodiyot fanlari doktori, professor.

S.E.Normamatov – Filologiya fanlari doktori, professor.

G.U.Pardayev – Filologiya fanlari doktori, professor.

A.D.O’razboyev – Filologiya fanlari doktori, professor.

D.Q.G’ayipov – Filologiya fanlari doktori, dotsent.

A.I.Primov – Filologiya fanlari nomzodi, dotsent.

R.Y.Xudoyberganov – Filologiya fanlari nomzodi, dotsent.

S.E.Samandarova – Filologiya fanlari nomzodi, dotsent.

D.I.Yo’ldashev – Filologiya fanlari doktori, dotsent.

S.M.Sariyev – Filologiya fanlari doktori, dotsent.

R.B.Maxmudov – Filologiya fanlari doktori, dotsent.

M.M.Masharipov – Filologiya fanlari bo’yicha falsafa doktori, (PhD).

M.Salayeva – Pedagogika fanlari doktori, professor.

Ch.A. Sabirova – Pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori, dotsent

D.A.O’razboyeva – Psixologiya fanlari doktori, dotsent.

I.Abdullayev – Iqtisodiyot fanlari doktori, professor.

D.Xudayberganov – Iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent.

S.R.Davletov – Tarix fanlari doktori, professor.

O’I.Abdullayev – Tarix fanlari doktori, professor.

G.Durdiyeva – Arxitektura fanlari doktori, dotsent.

Q.Y.Masharipov – Tarix fanlari doktori, dotsent.

N.R.Matyakubov – Tarix fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD)

B.M.Satimov – Tarix fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD)

M.S.Xajiyeva – Falsafa fanlari doktori, professor.

B.I.Abdullayev – Fizika-matematika fanlari doktori, (UrDU rektori).

R.Y.Ro’ziboyev – Tibbiyot fanlari doktori, professor, (TTA UF direktori).

A.R.Matnazarov – Fizika-matematika fanlari nomzodi, dotsent

Almaz Ulviy – Filologiya fanlari doktori, professor (Ozarbayjon).

H.H.Tadjiyev – Turkologiya fanlari bo’yicha falsafa doktori, dotsent (Qozog’iston).

J.R.Yarmetov – Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent.

J.S.Iskandarov – Psixologiya fanlari nomzodi, dotsent.

O.Radjabov – Falsafa fanlari bo’yicha falsafa doktori, dotsent.

ISSN 3030-3206

Innovatsiya va taraqqiyot: ilmiy-metodik, ijtimoiy, ma’naviy-ma’rifiy jurnal.
№ 4 (14), Urganch innovatsion universiteti, 2024-yil.

MUNDARIJA:

TARIX

SH.RAXIMOV. IX – XIII asrlarda Xorazm vohasi aholisining dafn marosimlari.....	4
M.OTABEKOVA. XVII asrda Xorazmda vujudga kelgan iqtisodiy inqirozning Arabshohiylar tomonidan bartaraf qilinishi va uning tarixiy ahamiyati	8
G. IBRAXIMOVA. XIV-XV asrlarda Xorazmdagi boshqaruv tizimiga oid mansablar	12
M. SALIMOV. Qozikalon domla Muhammad Salim oxundning hayoti va faoliyati.	16
D.RAJABOVA. Xorazmda matbaa ishini tashkil bo‘lishiga doir tarixiy material.	23
F.JUMANIYAZOVA. Ikkinchi jahon urushi yillarida Xorazmliklarning hayoti va faoliyati masalasining tarixshunoslik tahlili	27
U. BEKMUHAMMAD. Poshshajon Mahmudovanning hayoti va faoliyati. ..	33

FILOLOGIYA

A.AROL. Navoiy tavalludining 525 yilligiga Afg‘onistonda nashr qilingan to‘plam haqida.	38
S.SAMANDAROVA, U. BEKMUHAMMAD. Xorazm jadid adabiyoti: namoyandalari, ijod namunalari va yangicha qarash.	43
R.XUDOYBERGANOV, M.MATMURATOVA. O‘zbek va ingliz tillarining so‘nggi davrlar terminologiyasi.	54
R.XUDOYBERGANOV, N.OLIMOVA. Frezemalarning o‘ziga xos xususiyatlari.	58

FALSAFA

SH.OLLABERGANOVA, Z.BOLTABOYEVA. Dunyo sivilizatsiyasida sharq mutafakkirlari ilmiy merosining o‘rni.	61
---	----

TARIX**IX – XIII ASRLARDA XORAZM VOHASI AHOLISINING DAFN
MAROSIMLARI.**

**Shixnazar
RAXIMOV**

**Tarix fanlari bo'yicha
falsafa doktori**

UO'K 570.511

***Annotatsiya:** maqolada Xorazm vohasi dafn marosimlariga oid arxeologik materiallar tahlil qilinadi. Arxeologik tadqiqotlar asosida topilgan topilmalar yuzasidan boshqa manbalarga taqqoslangan holda fikr yuritiladi.*

***Аннотация:** в статье анализируются археологические материалы, связанные с захоронениями в Хорезмском оазисе. Находки, найденные на основе археологических исследований, сравниваются с другими источниками.*

***Annotation:** the article analyzes archaeological materials related to Khorezm oasis funerals. Findings found on the basis of archaeological research are compared to other sources.*

***Kalit so'zlar:** qabriston, dafn marosimlari, jasad, urf-odatlar, shahar aholisi, qal'a.*

***Ключевые слова:** кладбище, похороны, труп, таможня, горожане, замок.*

***The keywords:** cemetery, funerals, corpse, customs, townspeople, castle.*

To'qqal'a yodgorligi Qoraqalpog'iston Respublikasi poytaxti Nukus shahridan 14 km shimoli-g'arbda, kichik tabiiy tog' tepaligida joylashgan bo'lib, o'ziga xos tarixga ega. Aholi yashash manzili va qabriston shahar aholisining bir qismi Sirdaryoning quyi oqimidan ko'chishi natijasida vujudga kelgan hamda XI asrgacha faoliyat ko'rsatgan Kerdar mintaqasining bir qismidir¹. Ushbu mintaqaning moddiy madaniyati o'ziga xosligi bilan Amudaryoning quyi oqimida joylashgan boshqa rivojlangan o'rta asrlar qabristonlari sinxron dafn madaniyatlari orasida ajralib turadi.

1960-1962, 1964-yillarda A.V.Gudkova² tomonidan arxeologik tadqiqotlar olib borilgan va bir qancha kraniologik, osteologik materiallar

¹Гудкова А.В. Ток-кала. Ташкент, 1964. Стр. 80-92

²Гудкова А.В. Ток-кала. Ташкент, 1964. Стр. 80-92

to‘plangan. Qabrni, dafn marosimlarini o‘rganish maqsadida qazish ishlari 1968-yilda O‘zR FA Qoraqalpog‘iston filiali arxeologik jamoasi tomonidan davom ettirilgan. Ular tomonidan olingan kraniologik va osteologik materiallar asosida T.K.Xodjayov³ tomonidan 1971-1973-yillarda aholi antropologiyasi o‘rganilgan.

2006-2007-yillar mobaynida musulmon qabrlaridan 157 kishi, shu jumladan, 75 ta erkak, 35 ta ayol, 4 ta jinsi noma’lum insonlar (asosan 15-19 yosh) va 43 ta bolalar qabr qurilmalari o‘rganilib, T.X.Xodjayov tomonidan yosh va jinsni aniqlash ishlari olib borilgan⁴.

IX-XI asrlarda To‘qqal’a manzilgohida yashagan aholi qatlami avvalgi davrdagi Zardushtiylar qabristoni hududida o‘z qarindoshlarini dafn etishni davom ettirib kelishgan. IV va V raqamli qazishmalarda olib borilgan tadqiqotlar natijasida faqat 62 ta qabr, shu jumladan, yosh bolalar qabrlari ham aniqlangan. Bundan tashqari, sharqiy hovlining shimoliy-sharqiy devorini tozalash paytida, devordan tashqarida bir vaqtning o‘zida ikkita musulmon qabr topilgan. Qabrlarning tartibini, qisman og‘ishtariga qaramay, bir xil deb hisoblash mumkin. Aholi ushbu qablarda jasad joylashtirish maqsadida kirish joyiga to‘rtburchak shaklda 26-30 x 26-30 x 6-8 sm hajmdagi pishgan g‘ishtlardan foydalanishgan⁵. Qabrning balandligi 2 dan 6 qatorgacha pishgan g‘ishtlar bilan kamdan kam holatda esa xom g‘isht taxlamidan iborat. Uning ichida kengligi 30 sm – 0,5 m va chuqurligi 0,5 m gacha bo‘lgan o‘ziga xos xona mavjud bo‘lib, biz odatdagidek bu tuzilmani islom davri musulmon aholi qabrlari deb ataymiz. Qabrlar 47x26x5 sm o‘lchamidagi g‘ishtlar bilan qoplangan, ular ohaksiz tekis yotqizilgan, ba’zan katta g‘ishtlar qabr qoplamasiga, ayniqsa uning shift qismiga ishlatilgan. Qabrlar loy tuproq bilan to‘ldirilgan. Ayrim g‘isht qabrlar chuqurdan yuzaga chiqib ketganini ko‘rishimiz mumkin. Demak, bunday holatda, chuqur qabr kamerasiga to‘g‘ri keladi. Kamdan kam holatlarda, u mutlaqo qazilmagan va qabr yer yuzasida qoldirilgan. Buning natijasida hozirgi zamonaviy musulmon sag‘anani eslatuvchi tuzilma paydo bo‘lgan. Shunga o‘xshash kamdan kam hollarda, ko‘mish tor tuproqli qabr kamerasida amalga oshirilgan bo‘lib, qabr to‘siq bilan o‘rab olingan. Bolalarni dafn qilish xuddi shu tarzda amalga oshirilgan. Juda yosh bolalar uchun ular bir nechta g‘isht bilan qoplangan yerga o‘rali go‘r qazish bilan

³Xodjayov T.K. *Краниологический материал второй половины VIII-X вв. из Токкалы // ВКФ, 1971, №2, с. 68-72.; Ходжаёв Т.К. К антропологии населения Токкалы (Древний Дарсан)//Вопросы антропологии и материальной культуры Кердера. Ташкент, Фан, 1973, с. 63-101.*

⁴Ходжаёв Т.К., Громов А.В. *Палеодемография средневекового населения Южного Приаралья //Мат-лы Международной конференции «Человек эпохи камня и палеометалла: его физические особенности, культура и среда обитания», посвященной 100-летию М.М. Герасимова. М., 2007, с. 426-432.*

⁵Gudkova A.V. *Ток-калы. Ташкент, 1964. -S. 80-92*

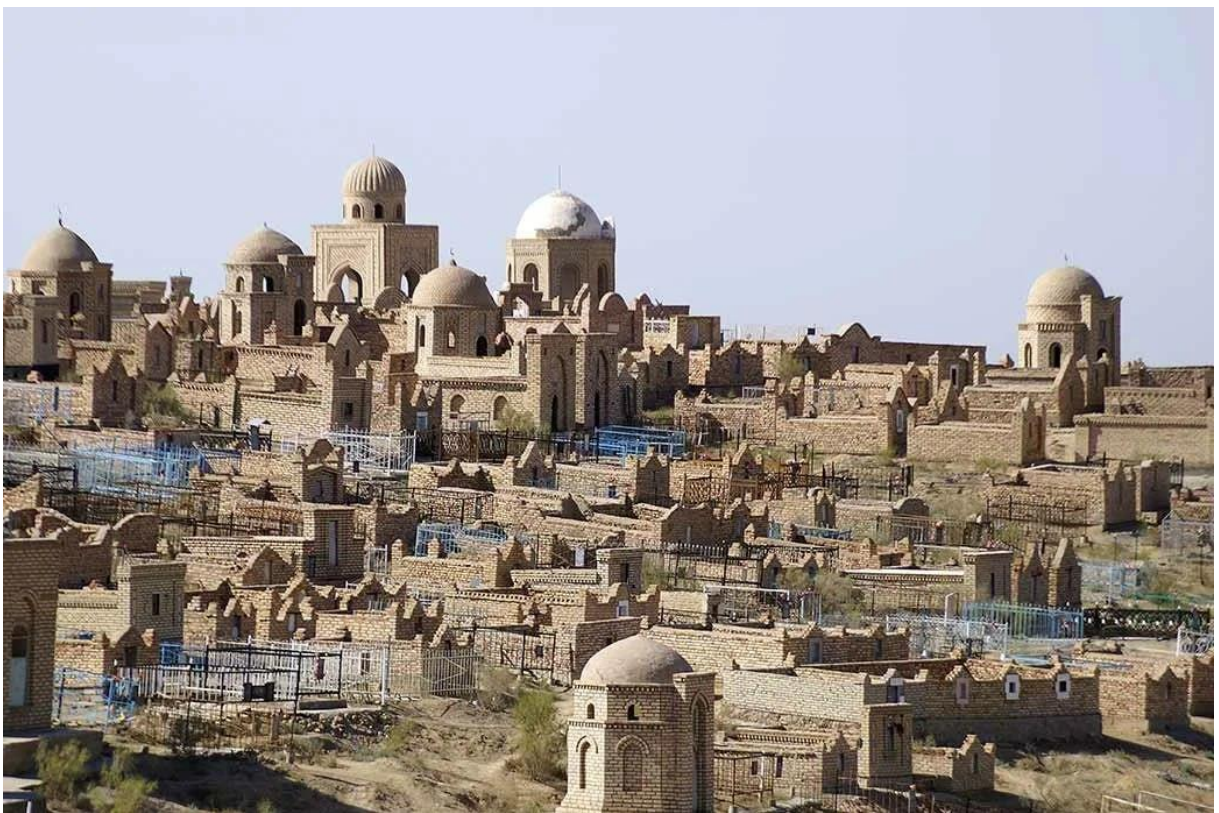
cheklanishgan. Barcha ochilgan qabrlarda skelet to'liq anatomik tartibda joylashtirilgan. Jasad asosan o'ng tomoniga, ya'ni yonbosh tarzda cho'zilgan holatda yotqizilgan, ba'zan oyoqlari biroz bukilgan, bosh chanog'i shimoli-g'arbiy tomonga, yuzi janubi-g'arbiy tomonga yo'naltirilgan. Hamma dafn tartiblari bitta bo'lib, go'dak ayol bilan dafn qilingan joy bundan mustasnodir. Qabrlarda inventarizatsiya mavjud emas. Faqat bitta qabrda oddiy ortiqcha oro berilmagan matoning kichkina izi topilgan xolos. Qabrlar ko'pincha bir-birining ustiga qurilganligi, ba'zan hatto uch bosqichda ekanligidan ham dalolat beradi. Bunday holatda, eski qabrlar o'rniga yangi qabrlarni joylashtirish jarayonida jasad suyaklari vayrona holatga kelib qolishi tabiiy. Qabrning qatlamlanishi shundan dalolat beradiki, qabrlar qurilgan paytda uning ichi allyuvial tuproq bilan to'lib qolganligidadir. Tuproq uyumlariga ko'milgan qabrlar, qaysidir ma'noda gips bilan qoplangan va hech qanday dafn uskunalarisiz loy g'isht ishlatilgan. Eski qabrlarni yo'q qilish usulining umumiy o'xshashligi bilan ularning yo'nalishi ham juda boshqacha bo'lgan bo'lishi ham mumkin. Bunday qabrlar Bayramali qabristonidan ham ma'lum bo'lib, ular ossuariy dafn qilingan joy bilan bir-birining ustiga joylashgan. Qadimgi Sariqa va Kesmachi manzilgohida stratigrafik joylashuvi bo'yicha shunga o'xshash qabrlar XII - XIII asrlarga oid bo'lgan. Afrosiyobda olib borilgan qazishmalar jarayonida o'rganilgan XII - XIII asr boshlariga oid qabrlarda ham kuzatiladi⁶. O'rta asrlardagi Quva qabristonlarida ham XII – XIII asrlarga oid qabrlarda dafn etilishiga aynan o'xshash⁷. Yuqoridagi barcha holatlarda, tanishish bilvosita ma'lumotlarga asoslangan, chunki qabrlarda inventarizatsiya mavjud emas. To'qqal'a qabrlaridagi jasadlar joylashtirish tartibiga to'g'ridan to'g'ri o'xshashlik Mizdahkon qabristonidagi qabrlarda ham ko'zga tashlanadi. Bu yerda xronologik ketma-ketlikda uchta qabr turi aniqlangan. To'qqal'a qabrlariga to'liq mos keladigan qabr uslubi IX asrlarga oid.

Mizdahkon qabristonida bu tipdagi ba'zi qabrlar g'ishtlarning ustki yuzasi bilan konveks qovurg'a shaklida qoplangan. G'ishtning ushbu shakli boshqa har qanday foydalanishda istisno qilinadi. Ular maxsus tayyorlangan. Yerga g'isht qabrni qurishning umumiy prinsipi dafn xonasi ekanligini ta'kidlash lozim, chunki yuqorida bayon qilingan g'ishtli xona poydevoridagi qurilish texnikasiga

⁶Кабанов С.К., Филанович М.И., Урманова М.Х. Раскопки части жилого массива IX-XI вв//Афранияб. Вып. III. Ташкент. 1974. –С. 63-83., Raximov Sh.B. O'rta asrlarda Xorazm aholisining dafn inshootlariga doir//O'zR FA Milliy arxeologiya markazi Ya.G'ulomov nomidagi Samarqand arxeologiya instituti., O'zbekiston va Markaziy Osiyo jahon sivilizatsiyasi tizimida, xalqaro ilmiy konferensiya materiallari., Samarqand-2020, -B. 118-120.

⁷Булатова В.А. Некрополь X-XII вв. в Куве // ИМКУ. Вып. 6. Ташкент. 1965. –С. 115.

juda o‘xshash. Bu tasodif sof rasmiy bo‘lishi ham mumkin. Xorazmda islom dinini qabul qilgan shimoliy aholisi qadimgi dafn tartibi qoldiqlari o‘zgargan shaklda saqlanib qolingan. Qayd qilingan barcha o‘xshashliklar marhumning Qibla tomon yo‘nalishi, To‘qqal’a jasadlari esa dafn etilgan qabrlar rivojlangan feodalizm davriga borib taqalishini va musulmonlarga tegishli ekanligini hamda ularni IX – XII asrlarda tasvirlangan aholi manzilgohlari bilan bog‘liqligini bildiradi. Pishgan g‘ishtlar yuqori qatlamdagi aholi manzilgohlarida ko‘proq ishlatila boshlangan. Demak, ushbu antropologik turga eng yaqin o‘xshashlik Janubiy Xorazmda IX – XII asrlardagi Norinjon bobo qabristonidagi qabrlarda ham kuzatiladi⁸. Qablardan olingan bosh chanoqlar ko‘proq aralashgan sifatida

tarixiy manbalarda o‘z aksini topgan.

Xulosa qilib aytganda, To‘qqal’a arxeologik yodgorliklari majmuasining ahamiyati eramizning XI-asrlarigacha bo‘lgan bir vaqtning o‘zida bir-biridan farq qiladigan juda ko‘p qiziqarli narsalar bilan cheklanib qolmagan. Chunki olingan ma’lumotlar Xorazmning shimoliy tarixidan tashqarida bo‘lgan ko‘plab muammolarni ko‘tarishga imkon beradi. Deltada, To‘qqal’adan tashqari, barcha tasvirlangan davrlar uchun boshqa tegishli qabr yodgorliklari mavjud. Binobarin, To‘qqal’a Xorazmning shimolida sodir bo‘lgan umumiy jarayonlar va hodisalarni aks ettiradi deb taxmin qilishimiz mumkin.

⁸ Ходжаниязов Г., Юсупов М.А. Наринджан — уникальный памятник средневековья//Вестник ККО АН РУз. НЗ. 1999. -С.78-79.

TARIX

**XVII ASRDA XORAZMDA VUJUDGA KELGAN IQTISODIY
INQIROZNING ARABSHOHIYLAR TOMONIDAN BARTARAF
QILINISHI VA UNING TARIXIY AHAMIYATI**

UO‘K 540.10

**Mardonabonu
OTABEKOVA**

**Urganch
innovatsion
universiteti talabasi**

***Annotatsiya:** maqolada XVII asrda Xorazmda vujudga kelgan inqirozli vasiyat va buning sabablari ko‘rsatilgan bo‘lib, bu muammoning Xorazm shayboniylari tomonidan hal qilinishining tarixiy ahamiyati masalasi ochib berilgan.*

***Аннотация:** в статье показан кризис воли, возникший в Хорезме в XVII веке, и причины его, а также раскрыт вопрос об исторической значимости решения этой проблемы хорезмскими шайбанитами.*

***Annotation:** the article shows the crisis of wills that arose in Khorezm in the 17th century and the reasons for it, and the issue of the historical significance of the solution of this problem by the Khorezm Shaybanites is revealed.*

***Kalit so‘zlar:** arabshohiylar, Xorazm vohasi, Amudaryo, O‘zboy, Daryolik, Urganch, Vazir, Kot, To‘k qal‘a, Shohobod, Yormish.*

***Ключевые слова:** арабшахи, Хорезмский оазис, Амударья, Узбой, Дарьялик, Ургенч, Вазир, Кот, Ток-Кала, Шахабад, Ёрмиш.*

***The keywords:** arabshahi, Khorezm Oasis, Amudarya, Uzboy, Daryalik, Urganch, Vazir, Kot, Tok Qala, Shahabad, Yormish.*

Xorazm vohasi qadim zamonlardan insoniyat kelib o‘rnashgan o‘lkalardan ekanligini arxeologik tadqiqotlar bir necha bor isbotlagan. Buning asosiy va birlamchi sababi sifatida Xorazm vohasining tabiiy muhitini aytish mumkin. Xorazmning birlamchi hayot manbai hisoblanuvchi Amudaryo qadim zamonlardanoq insonlar yashashi va xo‘jalik hayot kechirishi uchun qulay muhit hozirlagan. Amudaryo o‘zi bilan huddi Misr sivilizatsiyasi asosini tashkil qilgan Nil daryosi kabi unumdor loyqa va minerallarni oqizib kelgan. Bu holat esa vohada dehqonchilik uchun qulay sharoitni vujudga keltiradi. Bundan kelib chiqib aytish mumkinki, Amudaryo sabab xorazmliklar unumdor dehqonchilik qilish

imkoniga ega bo'lganlar. Bu manbaning harakati va dinamikasi Xorazmdagi o'troq aholi uchun hayot-mamot masalasi bo'lgan.

Bu masala ayniqsa O'rta asrlarda hududda hukmronlik qilgan yer egaligi munosabatlarida dolzarb ahamiyat kasb etdi. Bu davrda aynan yer egaligi munosabatlari ijtimoiy hayotdagi birlamchi qadriyat darajasiga ko'tarildi.

M.Matniyozov va Y.Ollamov bergan ma'lumotlariga ko'ra, Hoji Muhammad vafotidan so'ng uning o'g'li Arab Muhammad (1602 – 1621-yillar) xon etib tayinlandi. U davlat hokimiyatini mustahkamlash, mamlakat iqtisodini ko'tarish va ma'lum darajada jamiyatda tartib-intizom o'rnatish borasida qator tadbirlarni amalga oshirdi. U o'zbek sultonlari va beklarining o'zboshimchaligiga chek qo'ydi, ularni xon hokimiyatiga itoat qilishga majbur etdi. Xorazmga chetdan bo'layotgan hujumlarni to'xtatish choralarini ham ko'rdi. Uning hukmronligi davrida Yoyiq daryosi atrofida istiqomat qiluvchi rus kazaklari va qalmiqlar Xorazmga bir qancha martaba talonchilik yurishlarini tashkil qildilar. Xon lashkarlari ularga qaqshatqich zarba berib, Xorazm hududidan haydab chiqardi.

Arab Muhammadxon davriga kelganda poytaxtni suv bilan ta'minlash muammosi vujudga keladi va bu muammo yechimi sifatida poytaxtning ko'chirilishi yo'li tanlanadi, shundan keyin davlat poytaxti sifatida Xiva shahri tanlanadi.

Lekin bu tadbir bilan barcha muammo hal bo'lib qolmaydi. Xonlikda katta ta'sirga ega darvish shayxlarining aralashuvi bilan Arab Muhammadxon o'g'illari Habash va Elbars hokimiyat uchun otasiga qarshi kurash boshlaydilar va uni taxtdan mahrum etib, ko'ziga mil tortadilar, so'ngra Xivada qatl ettiradilar. Faqat bir necha yil muhojirlik va taxt uchun kurashlardan so'ng hokimiyatga 1643-yilda Abulg'oziy Bahodirxon keladi.

O'zbeklaming Xorazmga ko'chib kelishi va o'troq hayotga o'tish jarayonida dehqonchilik sezilarli darajada rivojlana boshladi. Aholi soning oshishi va oziq-ovqatga bo'lgan zarurat ekin maydonlari uchun yangi yerlarni o'zlashtirish, sug'orish ehtiyojlarini qondirish maqsadi yangi nahr (kanal) va ariqlar qazish, qishloq (kent) va shaharlar qurish ishlarini kengaytirdi. Shu bilan bir qatorda, tabiatning injiqlari va o'zgarib turishini hisobga olishga ham to'g'ri keldi. Xususan, Amudaryo o'zanining o'zgarishi natijasida O'zboy, Daryolik, Qo'nadaryo havzasidagi Urganch, Vazir, Devkeskan, Aqchakelin, Shohsanam qal'alar bilan bir qatorda, qishloq va ovullar aholisi ichimlik, shuningdek, dehqonchilik uchun zarur bo'lgan suv tanqisligini seza boshladilar .

Abulg'oziyning ma'lum qilishicha, u tug'ilmasdan 30 yil oldin, ya'ni 1573-yilda daryo o'zining hozirgi o'zanini burib yuborgan va uning suvi Kaspiyga

quyilmay qo‘ygan. Munisning (XIX asr) Xiva xronikasida bu voqea 1578-yilda bo‘lgan deyiladi .

XVI asr oxiriga kelganda davlat Buxoro xonligi tomonidan bosib olinishi ham mavjud chigal vaziyatni yana og‘irlashtirgan edi va bu muammolarni hal qilish arabshohiyalar oldiga qo‘yilgan asosiy masala edi. Bunday inqirozli holatni yengib o‘tish uchun Xiva shayboniylari sug‘orish inshootlari qurilishiga alohida e‘tibor berganlar.

Y.G‘ulomov ma‘lumotlariga ko‘ra, Bahodirxon tavalludidan bir yil oldin Arab Muhammadxon hozirgi Nukus shahridan 10-12 shimoli-g‘arbda joylashgan To‘qqal‘a yuqorisidan kanal qazdirgani va bu kanal Orol-Sho‘r dengizigacha yetib borgani ta‘kidlanadi.

Bunday tadbirlarni Amudaryo dinamikasi sabab Arab Muhammadxon o‘g‘li Bahodirxon ham davom ettirishga majbur bo‘ladi. Xon topshirig‘i bilan Vazir qal‘asi aholisi Gurlan qal‘asi yaqinida tikangan Kichik Vazir qishlog‘iga ko‘chirildi. Abulg‘oziy 1646-yilda Urganch arna arig‘ini qazdirdi va uning yaqinida asos solingan qal‘aga Yangi Urganch deb nom berdi. Bu yerga Ko‘hna Urganch aholisini bir qismi sal oldinroq otasi davrida 1616-yilda ko‘chirib keltirilgan. Biroz o‘tgach, G‘ozibod kanali ham qazilib, uning yaqinida chegara istehkomi sifatida qal‘a tiklandi .

Abulg‘ozi Bahodirxon o‘sha vaqtda qal‘a va uning atrofida tarqoq holda yashagan aholini ko‘chirib Amudaryoning janubiy qismlarida joylashtirgan va aholi yashagan hudud atrofini qal‘a devori bilan mustahkamlab, unga “Toza Urganch”, ya‘ni “Yangi Urganch” deb nom bergan. Shundan keyin qadimiy Gurganj shahrining nomi Ko‘hna Urganch bo‘lib qolgan. Yangi Urganch bilan Ko‘hna (Eski) Urganch oralig‘i 170 km.

Bu davrda vujudga kelgan muammolardan yana biri aholining ijtimoiy tuzulishi, ya‘ni uning xilma-xillik masalasi edi. Bu muammo ham Bahodirxon tomonidan oqilona hal qilindi. Munisning yozishiga daraganda, Abulg‘oziy o‘zbeklarni to‘rt guruhga bo‘lib, bu guruhning har qaysisiga to‘p deb nom bergan. Birinchi to‘p – uyg‘urlar va naymanlardan, ikkinchi to‘p – qo‘ng‘irotlar va qiyotlardan, uchinchi to‘p – nukuslar va mang‘itlardan, to‘rtinchi to‘p – qang‘lilar va qipchoqlardan iborat bo‘lgan. Abulg‘oziy o‘n to‘rt urug‘ni ham shularga qo‘shgan. Jaloyirlarni va ali elilarni qiyotlarga, kenagaslarni nukuslarga, xo‘ja elilarni esa mang‘itlarga qo‘shgan. Do‘rmonlar, yuzlar va minglarni uyg‘urlarga, payg‘ambar avlodlari bo‘lgan shayxlarni naymanlarga qo‘shgan. Amudaryodan chiqqan nahr (kanal)lar bo‘yidagi yerlarning hammasini shu guruhlariga taqsimlab bergan.

Bahodirxon shu yo‘l bilan ijtimoiy va bir vaqtning o‘zida iqtisodiy muammoning yechimini topdi. Uning bunday xayrli ishlarini o‘g‘li Anushaxon

davom ettirdi. Anushaxon davrida Xorazmning eng yirik kanallaridan – Shohobod (Shovot, 1681) va Yormish kanallari qazilib, ishga tushirildi. Munisning ko‘rsatishicha, Yormish kanalining qurilishi Yangi Kat qal’asining bunyod bo‘lishi bilan aloqadordir. O‘sha vaqtda suvsizlikdan azob chekayotgan qadimiy Kat aholisi Anushaxon farmoni bilan daryoning chap sohiliga, Yangi Kat shahriga ko‘chirildi .

XVII asrda vujudga kelgan iqtisodiy va siyosiy muammolar Xorazm shayboniylari hisoblanmish arabshohiylarning sa’y-harakatlari natijasida bartaraf qilindi. Bunda ular tomonidan tanlangan yo‘l va usullar oqilona ekanligi ushbu tadbirlar natijasi bo‘lmish hozirgi Xorazm markazi Urganch shahrining bugungi kungacha ahamiyati yuqoriligi isbotlab turibdi. Shu bilan birga aytish joizki, o‘zbek qavmlarining o‘troqlashishi, Xorazm aholisining bugungi etnik qiyofasi, hududning meliorativ tizimi, XVII asrdan bugungacha sodir bo‘lgan urbanizatsiya jarayonlari ushbu sulola islohotlari bilan bog‘liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mahmudov M. U.Sheripov. Xiva xonligi tarixi. Urganch, 2013.
2. O‘zbekiston joy nomlarining izohli lug‘ati. T.: “Donishmand ziyosi”, 2022.
3. A.Sagdullayev va b. O‘zbekiston tarixi: davlat va jamiyat taraqqiyoti. Toshkent: “Akademiya”, 2000.
4. G‘ulomov Y. Xorazmning sug‘orilish tarixi qadimgi zamonlardan hozirgacha. T., 1959.
5. Yuldoshev M. Xiva xonligida feodal yer egaligi va davlat tuzilishi. T., 1959.
6. Matniyozov M., Ollamov Y. Xorazm davlatchiligi tarixi. Urganch, 2009. 248
7. Tolstov S. Qadimiy xorazm sivilizatsiyasini izlab. Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2014.

TARIX

XIV-XV ASRLARDA XORAZMDAGI BOSHQARUV TIZIMIGA OID MANSABLAR

**Gulzoda
IBRAXIMOVA**
Urganch innovatsion
universiteti o'qituvchisi

UO'K 540.20

Annotatsiya: ushbu maqolada XIV-XV asrlarda Xorazmdagi boshqaruv tizimiga oid mansablar nomi keltirib o'tiladi. Shuningdek, ularning qanday faoliyat bilan shug'ullanganligi tarixiy manbalar orqali tahlil etiladi.

Аннотация: в статье упоминаются названия должностей, связанных с системой управления в Хорезме в XIV-XV веках. Также их деятельность анализируется на основе исторических источников.

Annotation: this article mentions the names of positions related to the management system in Khorezm in the XIV-XV centuries. Also, their activities are analyzed through historical sources.

Kalit so'zlar: Xorazm, Oltin O'rda, Chig'atoy, Temuriylar, davlat boshqaruvi, saroy amaldori.

Ключевые слова: Хорезм, Золотая Орда, Чигатой, Тимуриды, государственное управление, дворцовый чиновник.

Key words: Khorezm, Golden Horde, Chigatoy, Timurids, state administration, palace official.

XIV-XV asrlarda Xorazmning boshqaruv tizimida mavjud mansablar bevosita ushbu viloyatning siyosiy mavqeyiga bog'liq bo'lgan. Boshqacha qilib aytganda, unda bir tomondan Oltin O'rda va ikkinchi tomondan Amir Temur va Temuriylar davlatidagi davlatchilik an'analari kuzatiladi. Bu davrga kelib Chig'atoy ulusi boshqaruv tizimidagi ayrim mansab va amallar Chingizxon davridagi boshqaruv tizimidan bir oz o'zgargan edi va bu o'sha davrda Xorazmdagi boshqaruv tizimiga ham qisman daxldordir. Shuningdek, turli mansablarga belgilangan vazifalarda ham o'zgarishlar yuz bergan. Quyida ularning ayrimlarini tahlil qilib o'tamiz.

No'yon (turk-mo'g'ulcha) – xon o'g'illari va o'n ming kishilik qo'shin boshlig'iga nisbatan ishlatilgan bo'lib, bu so'z va shu nomdagi amal Amir Temur va temuriylar davrida ham juda keng tarqalgan edi.

Baxshi (bitikchi) – ushbu so'zlar saroydagi yozuv-chizuv ishlari bilan shug'ullanuvchi kishilarga nisbatan qo'llanilgan. Xususan, "baxshi" so'zi lug'aviy jihatdan chig'atoy tilida "baxshi" va uyg'ur tilida "baqsi/baqshi" tarzida

talaffuz qilinib, “xon kotibi” ma’nosini bildirgan⁹. Baxshi esa bitikchidan yuqoriroq mansab bo‘lgan. Yozma manbalarda saroydagi “bitikchi”ga nisbatan “bitikchiyon” shaklida ham kelishi saroyda bir emas bir necha bitikchilar, ya’ni kotiblar bo‘lganligidan dalolat beradi.

Dorug‘a – mo‘g‘uliy tildagi “daruxachin” so‘zi bilan atalib, uning vazifasi aholini ro‘yxatga olish, pochta aloqalarini yo‘lga qo‘yishdan iborat bo‘lgan. Chingizxon davrida viloyat hokimlari “baxshi” yoki “tayshi” deb yuritilgan bo‘lsa, keyinroq bu mansab egasi “dorug‘a” deb atala boshlangan¹⁰. “Darg‘a” so‘zi esa, hozirgi mo‘g‘ul tilida boshliq ma’nosida¹¹. Keyinchalik, Chig‘atoy ulusi o‘rnida tashkil topgan Amir Temur va temuriylar davlatida esa shahar va qal’alarni boshqarish tayinlangan boshliqlar dorug‘alar deb atalgan.

Qushchi – “qushchi” so‘zi chig‘atoy va uyg‘ur tillarida ov qushini saqlovchi, qush (burgut, qirg‘iy va h.k.) bilan ov qiluvchi kishi ma’nolarini anglatgan¹². Qushchi saroyda xonning ov qushlarini saqlash bilan birga doimo xon yonida bo‘lgan. Alisher Navoiy asarlari uchun tuzilgan lug‘atda esa, “qushchi” ov qushlarini o‘rgatuvchi, “qushchilik” – ovchilik va ovchilik yo‘l-yo‘riqlari, “qushxona” esa ov qushlari turadigan joy ma’nosida qayd etilgan¹³. Shuningdek o‘zbeklarning 92 urug‘idan birining ham nomi qushchi deya atalgan.

Yorg‘uchi/yarg‘uchi – “yarg‘uchi/yorg‘uchi” atamasi asli turkiy-mo‘g‘uliy tillaridagi “yarg‘i”, “yarg‘u”, “yarig‘” so‘zidan olingan bo‘lib, “huquqiy hujjat” ma’nosini anglatgan¹⁴. “Zafarnoma” asarida ushbu so‘z yarg‘u/yorg‘u shaklida tilga olinadi va qonun ma’nosida ishlatilishi bilan birga, haqiqatni so‘ramoq, adolatni qaror toptirmoq kabi ma’nolarda ham qo‘llanilgan. Ayrim tadqiqotchilar “yarg‘u”ni sof mo‘g‘ulcha so‘z deb tushuntiradilar. Biroq Sharqiy Turkistondan topilgan ilk o‘rta asrlarga oid buddaviylik dini qonun-qoidalarining turkiy tilga qilingan tarjimasi ham “oltin yoruq”, ya’ni “qimmatbaho qonun” ma’nosini anglatgan. “Yorg‘u” so‘zining o‘zagi esa o‘zbek tili uchun tushunarli bo‘lgan “yoruq” so‘zi ekani ma’lum bo‘ladi¹⁵.

Chingizxon davrida ham “yarg‘u” urf-odatlar qonun-qoidasi, “yarg‘uchi” esa sudya ma’nosida qo‘llanilgan. Dastlabki yarg‘uchi bu Chingizxon tarafidan tayinlangan Shiki Kutu Ku bo‘lib, uning zimmasiga yarg‘uchilik va

⁹ Будагов З.Л. Сравнительный словарь тюреско-татарской наречий. – М., 1960. Т.1. – С.145.

¹⁰ Садри Максуди Арсал. Тюркская история и право. Казан.: Фен, 2002. — С.303.

¹¹ Qorayev S. So‘z mulki // Sharqshunoslik. 1995. №6. – В.172.

¹² Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. В 4-х томах. – СПб, 1893-1911. Т.2 (1). – С.1031.

¹³ Navoiy asarlari uchun qisqacha lug‘at. Tuzuvchi: fil.f.d. В.Хасанов. – Т.: Fan, 1993. – В.353.

¹⁴ Будагов З.Л. Сравнительный словарь тюреско-татарской наречий. Т.1-2. – М., 1960. Т.2. – С.325.

¹⁵ Oltin yoruq. Qadimgi turkiy tilidan N.Rahmon tarjimasi // O‘zbek tili va adabiyoti. 2004.№2. – В.88.

mo‘g‘ullarning Yaso amal qilishini kuzatish yuklatilgan edi. Keyinchalik bu mansab Chig‘atoy zimmasiga topshirilgan¹⁶.

“Zafarnoma”da tilga olingan yarg‘uchi/yorg‘uchi mansabdoriga yuklatilgan vazifalar tahlili Chingizxon saltanati tarkibida tashkil etilgan o‘troq hayot tarzi bilan yonma-yon bo‘lgan. Chig‘atoy ulusining g‘arbiy qismi, Oltin O‘rda va Elxoniyalar davlatida mazkur yarg‘uchi amal mavqeyining tushib ketganligini ko‘rsatadi. Bunday holat Movarounnahr aholisi orasida urf-odatlar qoidalaridan ko‘ra ko‘proq islomiy shariatning mustahkam o‘rnatilganligi, ikkinchi tomondan Movarounnahrda kirib kelgan turk-mo‘g‘ul qabilalarining islomni qabul qilib, o‘troqlashuvi bilan ham bog‘liq.

Tamg‘achi – Chingizxon davrida “tamg‘achi” mansabi egasi xonning muhrini saqlovchi va davlatda ish yurituvchi vazifasini bajargan¹⁷. Chig‘atoy ulusida esa “tamg‘achi” tarixiy atamasi mo‘g‘ullar davrida joriy qilingan “tamg‘a” solig‘i bilan bog‘liq. Bu so‘zning ma’nosidan kelib chiqib, u shu soliqni yig‘uvchi mansab egasiga nisbatan qo‘llanilganligi ma’lum bo‘ladi.

Qopuchi – “Qopuchi” esa turkiy va uyg‘ur tillari so‘z boyligida “qapug‘”, “qapu”, “qopqa”, “qofqa” ko‘rinishlarida mavjud bo‘lib, bugungi kunda muomalada bo‘lgan “eshik”, “darvoza” so‘zlarining tarixiy ma’nodoshidir. Demak, “qopuchi” amal sifatida saroy, qal’a, qo‘rg‘onlarning kirish yo‘llarida joylashgan darvozalarni ochib-yopib turuvchi shaxsga nisbatan ishlatilgan. Ushbu so‘zning fors tilidagi shakli “darvozabon”, “darbon” so‘zlari ham mavjud.

Suvchi – “suvchi” mansabi suv taqsimoti bilan shug‘ullangan mirob vazifasini bajarganmi yoki unga boshqa vazifalar ham yuklatilganmi, buni aniq aytish mushkul. Chunki kelib chiqishi sof turkiy bo‘lgan bu mansab manbalarda juda kam uchraydi. Yazdiyning “Zafarnoma” asarida keltirilgan “az umaroi qo‘shuni shayx Hasan suvchi”¹⁸, ya’ni “shayx Hasan suvchi qo‘shinidagi amirlar” degan jumlagacha e’tibor qaratilsa, “suvchi” qanday ishni bajarganligidan qat’i nazar, uning faoliyatida harbiy soha birinchi o‘rinda turganini anglash mumkin.

Tavochi – yozma manbalar tahliliga qaraganda, uning zimmasiga viloyatlarga borib qo‘shin to‘plash, yurish paytida qo‘shinning to‘xtash joyini belgilash kirgan. Favqulodda holatlar vaqtida esa atrof aholini qal’a ichiga olib kirish bilan hamda hukumatning maxsus topshirig‘i bilan inshootlar qurilishi, jazo choralarning bajarilishini ham nazorat qilgan. Chingizxon davrida mo‘g‘ullarning ko‘chmanchi turmush tarzida aholini qal’a ichiga olib kirish hamda keng ko‘lamdagi inshootlar qurilishiga rahbarlik qilish kabi vazifalar bo‘lmagan. Tavochining bu kabi vazifalari sekin-asta o‘troq turmush tarziga o‘ta boshlagan Chig‘atoy ulusi davrida shakllangan degan xulosaga kelish mumkin.

¹⁶ Sadri Maksudi Arsal. Tyurkskaya istoriya i pravo. - S.302.

¹⁷ Sadri Maksudi Arsal. Tyurkskaya istoriya i pravo. - S.303.

¹⁸ Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. O‘z FA Sharqshunoslik instituti qo‘lyozmasi, № 4472. 299-bet.

Yasoqiy – “Zafarnoma” asaridagi ma’lumotlar tahliliga ko‘ra, huquqiy atamalardan biri. U “yaso/yasoq” turk-mo‘g‘ul tilidagi “dzasak”, oltoyliklarda “yuzuq” so‘zidan yasalgan bo‘lib, “qonun”, “qonun-qoida” ma’nolarini bildirgan¹⁹. XIII asrga taalluqli mo‘g‘ul tilidagi yozma yodgorliklarda bu atama ma’nosini bildiruvchi so‘z “Qonun”, “Buyuk haqiqat” deb tarjima qilingan “Yeke tore” atamasi bilan tilga olingan²⁰. Mo‘g‘ullar imperiyasida yasoq qonun ma’nosida muomalada bo‘lgan.

Qo‘rchi – “qo‘rchi” atamasi chig‘atoy turkiysidagi “qo‘r” – qurol-aslaha ma’nolarini bildirib, qurchi deganda xonning qurol-yarog‘ini olib yuruvchi nazoratchiga aytilgan²¹. “Qo‘r” so‘zi XIX asr oxiri – XX asr boshlarida ham xuddi shu ma’noda keng muomalada bo‘lgan.

Biki – Chingizxon tomonidan mo‘g‘ullarning shomonlik dini ruhoniysi (bosh qom) bo‘lgan. Chig‘atoy ulusi xonlarining islom diniga moyilligining ortib borishi natijasida, ushbu mansab o‘z mavqeyini yo‘qotib borgan.

Shuningdek, mingboshi, yuzboshi, o‘nboshi, yasovul, tug‘begi kabi harbiy mansablar ham amalda bo‘lgan.

Umuman olganda, Chig‘atoy ulusida XIII asrning ikkinchi yarmi – XIV asrdan boshlab turkiy-chig‘atoy tili shakllandi va ko‘p o‘tmay adabiy til darajasiga ko‘tarildi. Shu nuqtayi nazardan davlat boshqaruviga oid ko‘plab atamalarda turkiylik alomati yaqqol ko‘zga tashlanadi. Davlat boshqaruvidagi urf-odat va harbiy sohaga mansub amal hamda mansablar esa turkiy til qatlamiga daxldor bo‘lib, ular bir vaqtning o‘zida asosan qadimiy turkiy, turkiy-chig‘atoy va turkiy-mo‘g‘uliy jihatlari bilan ajralib turadi.

¹⁹ Будагов З.Л. Сравнительный словарь. Т.2. – С.329.

²⁰ Сокровенное сказание [Монгольская хроника]. Перевод с древнемонгольского языка С.А.Козин. – М-Л., 1941. т.1. – С.92, 163.

²¹ Будагов З.Л. Сравнительный словарь. Т.2. – С.73.

TARIX**QOZIKALON DOMLA MUHAMMAD SALIM OXUNDNING
HAYOTI VA FAOLIYATI.**

**Matyusuf
SALIMOV**

**Yangibozor
tumani 1-son
kasb-hunar
maktabi
o'qituvchisi**

UO'K 570.511

***Annotatsiya:** ushbu maqolada XIX asr boshida Gurlan bekligida tug'ilib, XX asr boshlarigacha Xiva xonligida yashab, mudarris, mutavalli, rais, mufti, qozi askar va qozikalon lavozimlarida faoliyat olib borgan Muhammad Salim oxund hayoti yoritib beriladi.*

***Аннотация:** в статье рассматривается жизнь Мухаммада Салима ахунда, который родился в начале 19 века в Гурланской провинции, жил в Хивинском ханстве до начала 20 века, работал на должностях mudarrisa, мутавалли, председателя, муфтий, военный судья и казыкалан.*

***Annotation:** in this article, the life of Muhammad Salim akhund, who was born in the beginning of the 19th century in the Gurlan province, lived in the Khiva khanate until the beginning of the 20th century, and worked in the positions of mudarris, mutawalli, chairman, mufti, military judge and qazikalan.*

***Kalit so'zlar:** mutavalli, rais, mudarris, muftiy, qoziaskar, qozikalon, xattot, oxund, Gurlan, madrasa, sahhof, Ojiz.*

***Ключевые слова:** мутавалли, председатель, mudarris, муфтий, казиаскар, казикалон, каллиграф, чтец, Гурлан, медресе, саххоф, Оджиз.*

***Key words:** mutavalli, chairman, mudarris, mufti, qaziaskar, qazikalon, calligrapher, reader, Gurlan, madrasa, sahhof, Ojiz.*

Muhammad Salim oxund 1820-1825-yillar Xiva xonligining Xiva shahridan 60 kilometrcha shimolida joylashgan Gurlan bekligida ziyoli oilada dunyoga kelgan. Muhammad Salim oxund avlodlarining shajarasida bobolari ismiga oxund, mullo, domla, maxdum qo'shib keltirilgan. Muhammad Salim oxundning shajarasiga qarasa, uning Muhammad Said maxdum, Abduqodir maxdum, Oллоhshukur oxund va Musulmonquli oronli degan bobolarini ko'rishimiz mumkin. Yana katta buvilari (momomiz deb yozilgan Nizomiddin oxund kundaligida) avlodlarida ham maxdumlar, oxundlar uchraydi. Shayxul islom, a'lam, oxund, domla, maxdum, eshon laqablari islom dunyosida, ayniqsa Markaziy Osiyoda diniy unvon, lavozim, martaba, ulug'lash sifatida qaralgan.

Muhammad Salim oxund dastlab o‘zi tug‘ilib katta bo‘lgan Gurlan bekligidagi Polvon mushruf masjid qavmida, keyinchalik Gurlan bekligi qal’asida joylashgan Qutubi zamon Abdulloh eshon madrasasida tahsil olgan. Gurlan bekligidagi madrasani tugatib, Xiva shahriga borib, zamonasining mashhur, katta madrasalaridan biri bo‘lgan Ollohqulixon madrasasida o‘qishni davom ettirgan. Shu bilan birgalikda Xiva shahrida xattotlik ham qilgan. Shu kungacha yetib kelgan o‘z qo‘li bilan nusxa ko‘chirgan tarixiy kitoblaridan milodiy 1853-yilda Abdurahmon Jomiyning “Sharhi mullo”, Jomiyning yana bir devonini (kulliyotini) va (hijriy 1317-yil) milodiy 1899-yilda ko‘chirgan Abulg‘oziy Bahodirxonning “Shajarai turk” tarixiy asarlaridir.

Shu o‘rinda bu tarixiy hujjatni misol keltirsak. **“Ma’rifat nishon Muhammad Salim oxund eshonga ulkim Ismoil xo‘janing yozib yurgan Bedil kitoblaridan yozilgani necha qag‘oz bo‘lsa berib yuborsinlar, mazkur kitobdin yozilmay turg‘oni ne chog‘lik bo‘lsa, oni ham xat qilib yuborsinlar, o‘zlari ham zarurati ishlarin bo‘lg‘an bo‘lsalar kelsinlar, sizga ham xon hazrat kitob buyurmoqchidurlar deb mohi shabonda xat bitildi, 1298-yil (milodiy 1881-yil iyun oyi)”**. Bu tarixiy hujjatning varag‘i orqa tarafining pastki chap burchagida ovolsimon diametri 2 sm lik muhr bosilgan. Muhrda **Pahlavon Mirzaboshi** ismi qayd etilgan.

Demak bu tarixiy hujjatdan bilish mumkinki, Muhammad Salim oxund 1880-yillar xattotlik bilan ham faoliyat olib borgan va o‘ziga yarasha xattotlik maktabini, yoki bir qancha xattotlarning guruhini nazorat qilib o‘zi bosh bo‘lganligini ko‘rishimiz mumkin .

Hijriy 1274-yildan (milodiy 1857-yil) 1286-yilgacha (milodiy 1869-yil) 12 yil Buxoroi Sharif shahriga ta’lim olish uchun jo‘nab ketib, Buxoro shahridagi Ko‘kaldosh madrasasida ta’lim olish bilan birga tolibi ilmlarga ham dars bergan. Tarixdan ma’lumki, bu madrasani tamomlagan talabalar ko‘pchiligi oxund unvonini olib, davlatning ko‘plab yuqori diniy lavozimlariga tayinlangan. Shu bilan birgalikda bu Buxorodagi Ko‘kaldosh madrasasinda ko‘plab Xiva xonligi talabalari tahsil olgan. Misol tariqasida shu yillarda Buxoroda Muhammad Salim oxund bilan birga tahsil olib vaqtincha ta’til olib yurtiga Gurlan bekligiga qaytib kelib, Buxorodagi sheriklariga yozilgan Mullo Muhammad Rizo tomonidan bitilgan maktubini keltirsak:

Domla Ne’matulloh eshon, Salim maxdum eshon va jami birodarlarga duoi salomlar.

Duoi salomdan keyin boshlaymiz: Bukim hazrat mavlano Sharifda hujramiz bor turur, oni ustoz shafaqat panoh marhamat ogoh Salim eshon va domla Muhammad Ziyo va mullo Said Murod hamma itfoq birla bahosi kelsa sotib , hujra vajidin qilgan qarizlarimizni ado qilg‘aylar, va agar sotilmasa, tursun, insho Olloh ta’lo o‘zimiz tez bu mohda borib, har narsa qarz xohlarimizg‘a javob ayturmiz, va yana bu kim “Sharhi mullo” va bir

muxtasar qolib erdi, har na ojiz va asbob bo'lsa hujrada bo'lsa, hammalarin yig'nab, Salim maxdum eshonimiz birla domla Muhammad Ziyo jam qilib qo'ysalar va yana bu kim mullo Said Murod hujrada qolib erdi, bo'lsalar biz borg'uncha bo'lsinlar va agar bo'lmasalar, ag'ma valiy odamg'a topshursalar, va yana bu kim domla Abdulloh va mullo Said Murod va Salim maxdum eshon har qaysilarining uylariga borib ko'rdik. Hammalarining yaqinlari sihat va salomat tururlar. Bu tarafidin xotir jam bo'lsalar va yana maxfiy qolmasunkim, mullo Abdullohning qarindoshlari Qutlug'murod va Nurmuhammad va Jumaniyoz va Muhammadniyoz va Muhammadmurod va Boboniyoz va Berdimurod va Ibrohim va Xo'janiyoz va O'g'ulbika hammalari sihat tururlar. Va mullo Saidmurodning qarindoshlari mullo Otaniyozva onasi va inisi hammalari sihat tururlar. Va maxdum eshonimizning inisi Vaisniyoz va Bobojon maxdum va mullo Muhammadnazar sahhof hammalari sihat va salomat tururlar deb salom marqum bo'lindi.

Va yana maxfiy qolmasunkim sadoqat panoh muhabbat ogoh Salim maxdum eshon janoblariga bu kim bizlar hamma Gurlan yaronlari birla hamisha duoi xayiringizda tururmiz. Sizga karomimizdin ham duoi xayrdin o'zga iltimosimiz yo'q turur, al-duoyi Avazmuhhammad Qangli va mullo Safarniyoz va jami muridkalon.Maktubning orqa tarafinda al-duoi mullo Muhammadrizo bechora – deb yozilgan.

Demak, bu maktubdan ko'rinadiki, Muhammad Salim oxund Buxoroda faqat o'zi emas, balkim Gurlan bekligidan yana yonida mullo Abdulloh, mullo Saidmurod va maktub egasi mullo Muhammadrizolar birga, bir vaqtda ta'lim olishganlar. Bu vaqtda Chor Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyo davlatlarini bosib olish vaqtiga to'g'ri keladi. Dini, tili bir bo'lsa-da o'zga davlatda, yana Chor Rossiyaning bosqinchilik siyosati vaqtida ta'lim olish, bu yurtda istiqomat qilish mashaqqatlarini tushunish qiyin emas deb o'ylayman.

Milodiy 1869-yilda madrasadagi o'qish va ta'lim berishni to'xtatib, Buxorodan yurtga kelgan va Xiva shahriga raislikka tayinlangan.

Quyidagi tarixiy hujjatga qarasak: **Tarix hijriy ming ikki yuz to'qson uchda sha'bon oyining a'zosinda (milodiy 1876-yil avgust-sentabr oylari) erdikim, nazarimizda bu mazmun zohir va yahir bo'ldikim, Omonquli oxund marhumining valid irshodi Adham maxdum marhumi vafotidin so'ngra maxdum mazkurning vorislari hamki va tamomi ikki qit'a yerlarin kim koinadur. Gurlan movzesinda, avvalgi qit'asi taxminan, besh tanobdurkim Xizir eli yofi bo'yninda Pahlovon Mashruf masjid qavmindadur. Ikkinchi qit'asi ham besh tanob bo'lib Eshimjiron masjid qavminda, Qipchoq yopi bo'ynindadur. Maxdum marhumining masjidiga vaqf etib berulg'ondur. Vaqfnomasinda tayin qiling'on erkan va mazkur ikki qit'a yerning avvalg'i qit'asining orqa tarfinda taxminan bir tanob yer kim Yusuf maxdum marhumining muqavafasi turur. Va muqavafot**

mazkurotning mutavallisi vafot bo'lg'ani jihatidin jami sharoitlariga xalil yetushub masjidida namozg'a imom va muazzin va xatm kalom sharif bo'lmag'oni jihatidan Muhammad Salim oxundning insof va diyonati sadiq va iymoni ravshan bo'lg'anidin va marhumning sahih avlodi va asadiq ihfodi bo'lg'oni uchun viloyat qozisi bila masjid mazkurning muqivafa mazkuralarning va vaqfnomalarin olib har nechuk shart va sharoiti bo'lsa onga loyiq amal qilib har bobda shar'i sharif ahkomini ilgari tutg'oy, toki zohira dunyo va oxirat bo'lib, ...bo'lg'ay. Surat vaqiya bu erdikim ...(duo).

Varaqning pastki qismida 2 ta muhr bosilgan.

Muhrlar: 1-muhr: Qoziul quzot Abdurahim ibn qozi Muhammadsharif eshon marhumi. 1295-yil.

2-muhr: Qoziaskar Muhammadsharif oxund ibn ...

Bu tarixiy hujjatdan ma'lum bo'ladiki, Muhammad Salim oxund 1876-yil Gurlan bekligida Eshimjiron masjid qavmida mutavallilik qilgan hamda shu masjid qavmida imomlik ham qilgani kelib chiqadi. Boshqa bir tomoni borki, Xivada ish faoliyati bilan birgalikda bir qancha, ayniqsa o'zi tug'ilib o'sgan Gurlan bekligidagi qishloq va ovullar masjidining mutavallisi qilib tayinlangan bo'lishi mumkin.

Hijriy 1305-yilgacha (milodiy 1887-1888-yillar) masjidlarning mutavallisi, Xiva shahrining muftiysi lavozimlarida faoliyat ko'rsatgan. 1305-1306-yillarda qoziaskar bo'lib xizmat qilgan bu qisqa muddat davom qilgan. Bunga misol tariqasida tubandagi tarixiy jujjatni keltiramiz:

Domla Muhammadsharif valad mullo Ortuqning insof va diyonati va salohiyati ma'lum va huvayda bo'lg'ani jihatidin Qo'shko'pruk va Oyri tom va Qatag'on va Ma'sud va Yangi yof va Oyronko'l mavzedag'i o'lturumli qoziaskarg'a ta'lluqli jamoalar o'zbekiya va tojikiya va ularning muvaliyalariga o'z tarafimizdin noib qozi qilib tayinladik. Endi kerakkim jamoa mazkurlar noyib mazkurni o'zlariga noyib qozi bilib, qadim dasturida izzat va hurmatin bajo qilib, sukuk va sajalatlari bo'lsa onga rahv'a qilib, nikoh bokiralari bo'lsa, oning izni bila qilib nikohxonasin onga topshursinlar. Va taqsimu tarki va oning iborasi bo'lsa, majlis qazog'a kelsinlar. Noyib mazkur ham jamoa mazkuralar bila navi maosh qilsinkim (duo). Deb zulqa'da oyining uchlanchisi, seshanba kuni xat bitildi. 1306-yil (hijriy).

Muhr: Qoziaskar domla Muhammad Salim oxund ibn Muhammad Said marhumi.

1305-yil.

Bu tarixiy hujjat lavozimga tayinlav hujjati bo'lib, qozi askar tamonidan qishloq va ovullarga qozi noiblikka tayinlangan.

Kundaligida keltirishicha, hijriy 1304-yil (milodiy 1886-yil) nikohxonadin bir tanga kam yeti tillo soliq puli olg'anligi, qozi Muhammadnazarning odami

said Yusuf yigirma tillo soliq puli berganligi, yana ramazoni sharifning o'n uchlanchisi, juma kuni yigirma besh tillo kelturib berilganligi, yana bir yarim tanga kam, xati bilan rajab oyining beshlanchisi, shanba kuni erdikim qozi Muhammadnazar Gurlandagi hovliga uch tanga kam yeti tillo berganligi qayd etilgan.

Yana qozi eshondan o'n ikki yorim tillo olduq nikoh xonadan, zulqa'da oyinda, yana to'rt nikoh xonadan olduq, zulqa'da oyinda deb qayd qilingan.

Maxfiy qolmasinkim, Gurlan mavzesinda hijriy 1304-yildag'i nikoh xonaning majmuai yuzda sakson ikki nikoh bo'ldi deb qayd qilingan. Shu bilan birgalikda Nurullohbekning madrasasi majmuai yeri ming yuz ellik tanob, va ming va yeti yuz va yigirma besh botmon bug'doy va jug'ori (makka jugari) va har biridin tuliya haqqi saksan olti botmon unsira va mudarris haqqi yuzda ellik besh botmon unsira bo'ldi deb keltirilgan.

Demak, yuqoridagi keltirilgan misollarga xulosa qilsak, Muhammad Salim oxund 1886-1887-yillar qisqa muddat xonlikda qozi askar bo'lib faoliyat ko'rsatgan. Qozi askar vazifasi qozikalonning yordamchisi sifatida ish olib borish bilan birgalikda, unga tegishli hududlardagi beklik, qishloq va ovullardagi qozixona, nikoh xonalarni nazorat qilgan va o'ziga berkitilgan madrasa va masjidlarining ham mutavalilik vazifasini bajargan. Qolaversa, boshqa mutavallilik ishlarini nazorat qilib turgan. Yana o'ziga tegishli hududlarda oldi-sotti, qarzdin voz kechish, nikoh, taloq, meros taqsimlash, yer va buyumlarni, dastgohlarni ijaraga berish va boshqa turdagi shartnomalarni rasmiylashtirish ishlari bilan shug'ullangan. Yana dehqonchilik yerlarni, ijaraga olingan jihoz va dastgohlarning ijara pullarini, naqd pul ko'rinishidagi mablag'ni masjidlarga, madrasalarga va maqbaralarga vaqf qilingan hujjatlarini rasmiylashtirib, o'z muhri bilan tasdiqlab berishgan. Shu o'rinda keltirish joizki, naqd pul ko'rinishidagi pullarni masjid, madrasa, maqbaraga vaqf qilish Markaziy Osiyodagi xonliklardan faqat Xiva xonligida mavjud bo'lgan, boshqa xonliklarda bu turdagi vaqfnomalar uchramaydi.

Tarix fanlari nomzodi Komiljon Xudoyberganovning fikricha, bekliklardagi, qishloq ovullardagi qozilar har yili suhbatdan (sinovdan) o'tib, yana qayta tayinlanganlar. Agar suhbatdan o'ta olmasa, o'rniga boshqasi tayinlangan. Qozikalonlar va qoziaskarlar har uch yilda bir marotaba suhbatdan o'tkazib turilgan. Bu suhbatdan Muhammad Salim oxund muvaffaqiyatli o'tib, qozi askarlikka tayinlangan.

Muhammad Salim oxund haqida tarixiy hujjatlarda keltirilishicha, hijriy 1305-1306-yillar (milodiy 1887-yil) va yana 1315-1318-yillar (milodiy 1897-1900-yillar) qoziaskar bo'lib faoliyat olib borgan. Hijriy 1307-1315-yillar davomida muftiy vazifasida ishlagan. Bunga misol tariqasida bir qancha tarixiy hujjatlarni qisqacha keltirsak:

Hijriy 1315-yil mohi rajabning o'n birinda (milodiy 1897-yil 6-dekabr) shanba kuni Nurmuhammad Gurlanli Pahlovon Masharuf masjid qavmidin valad

Ernazar Sheyx valad Shermuhammad Sheyx, sotdim faqohat panoh domla Muhammad Salim mufti eshon valad Muhammad Sa'id maxdumg'a, taxminan ikki tanob yerimni , mablog' to'qson tillo , har biri to'qqiz tanga...

Guvohlar: domla Xudoybergan, domla Sobir, domla Yaxshimurod kotib.

Muhr: Qozi askar Muhammad Amin maxdum ibn domla Rahmatulloh oxund. 1308-yil

O'zining kundaligida keltirilishicha, hijriy 1318-yil 5-mohi ramazonda (milodiy 1900-yil 27-dekabr) Xiva xonligining qozikaloni bo'lib tayinlanadi va umrining oxirigacha faoliyat ko'rsatadi. Qozikalonlik muhrinda qozi-ul-quzot domullo

Muhammad Salim oxund bin Muhammad Said maxdum marhumi 1318-yil deb yozilgan. Qozikalon Muhammad Salim oxund o'g'li Nizomiddin oxund kundaligida keltirishicha, hijriy 1334-yil rabi-ul-soniyning 12-kuni vafot qilgan. Bu sana milodiy 1916-yilning 17-fevral kuniga to'g'ri keladi. Bizgacha yetib kelgan ma'lumotlarga qaraganda 92, 96 yil umr ko'rganligi keltiriladi. Oldin Xiva xonligi vaqtidan to Xorazm Respublikasi vaqtigacha yil hisobi, hujjatlar yil va sanalari hijriyda qayd qilingan. Shu bilan birgalikda insonlarning umri ham hijriyda hisoblangan, shuni e'tiborga olsak, hijriyda 96 yil taxminan 92-93 milodiy yilga to'g'ri keladi. Bu hijriy yil hisobi ayrim tarix va voqiyalikni yozish, maktub yozishda XX asrning 60-70-yillarigacha saqlanib qolgan, yoki bo'lmasa, ham hijriyda, ham milodiyda sanalar, yillar qayd qilinganligini ko'rishimiz mumkin. Shunga asoslanib, Muhammad Salim oxund hijriyda 96 yosh umr ko'rgan bo'lsa, milodiyda 92-93 yil umr ko'rgan bo'ladi. Agar hijriyda 92 yil umr ko'rgan bo'lsa, milodiyda 89-90 yil umr ko'rgan bo'ladi. Demak 89-90 yil umr ko'rgan bo'lsa, 1826, 1827-yillarda, 92-93 yil umr ko'rgan bo'lsa, 1823, 1824-yillarda tug'ilgan bo'ladi. Muhammad Salim oxund milodiy 1823-1827-yillar tug'ilib, 1916-yil 17-fevralda vafot etgan.

Demak, qozikalon domla Muhammad Salim oxund 89-93 yil umr ko'rgan, u 42-45 yoshigacha o'z yurtida, Buxoroi sharifda ta'lim olib, musofirlik mashaqqatini ham boshdan kechirgan. Chor Rossiyasining ikki marotaba bosqinchilik siyosati (Buxoro 1868-yil, Xiva 1873-yil) guvohi bo'lgan. O'z yurtiga kelib, Haq yo'lida, xonlikka, xalqqa xizmat qilgan. Xiva shahrida madrasayi oliy bino qildirib, mudarrislik qilib, shogirdlarga dars bergan. Mingga yaqin shogird yetishtirib chiqargan, rais, mufti, qozi askar va 16 yil mobaynida

xonlikning qozikaloni bo‘lib xizmat qilgan va zamonasining ulomalaridan biri bo‘lgan.

Davlatyor Rahim va Shixnazar Matrasul tahriri ostida 1991-yil Toshkentda chop qilingan “Shoh va shoir qismati” kitobining 111-betida Muhammad Rahimxon Soniy – Feruz vafot qilganda, uning o‘g‘li Asfandiyor to‘rani xon qilib saylashganda qozikalon Muhammad Salim oxund ham qatnashgani hamda 1910-yil 18-avgustda Muhammad Rahimxon Soniy – Feruzning janoza namozini qozi Muhammad Salim oxund boshliq ulamolar o‘qigani keltirilgan.

Qozikalon madrasasi.

Muhammad Salim oxund milodiy 1905-yilda Xiva shahrining Ichan qal’asida madrasa oliyni uch yil mobaynida qurdirgan. Madrasaning vaqf kitobida **“Tarix hijriy ming uch yuzdag‘i yigirma to‘rtidagi robi-ul-avval oyining to‘rtlanchisi, juma kuni erdikim, vaqf sahih sharri va tasadduq ayniy qildilar va uch yil mudatda tamom qildilar”**, – deb keltirilgan. Bu sana milodiy 1906-yil 28-aprelga to‘g‘ri keladi.

Abdulloh Boltayevning esdalik daftarida Xiva shahri va uning atrofidagi madrasalar haqida ma’lumotlar jadval ko‘rinishida keltirilgan. Ushbu tarixiy asardagi 50-satrdagi qozikalon Muhammad Salim oxundning qurdirgan madrasasi milodiy 1905-yil, hujralar soni 16 ta, vaqf yer maydoni 1108 tanob deb keltirilgan.

Shunga ko‘ra, Qozikalon madrasasining milodiy 1906-yil 4-aprel kuni vaqf kitobi yozilgan va bu madrasa 3 yil muddat ichida qurib bitkazilgan. Bu madrasaning vaqf yerlari Gurlan bekligida, Xiva shahrining Badirxon qishlog‘ida, Qoramon qishlog‘ida, Mang‘it bekligida, Xitoyda, Qo‘shko‘prik bekligida va Monoqdan sotib olib, vaqf qilingan. Bu madrasani tugatgan ilmi toliblar, mutaxassislar fikriga ko‘ra, ko‘plab beklıklarga, qishloq va ovullarga qozi bo‘lib tayinlangan va bu madrasa dastlabki huquqshunoslik ta’lim maskani sifatida baholanadi. Hozirda madrasa Xorazm xalq san’ati muzeyi sifatida faoliyat ko‘rsatmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Davlatyor Rahim. Shixnazar Matrasul. Shoh va shoir qismati. Toshkent 1991-yil.
2. Qozikalon Muhammad Salim oxund kundaligi I. Shaxsiy fond.
3. Qozikalon Muhammad Salim oxund kundaligi II. Shaxsiy fond.
4. Nizomiddin oxund Muhammad Salim oxund o‘g‘li kundaligi. Shaxsiy fond.
5. Abdullo Boltayev. Ko‘k hoshiyali daftar. Avlodlari shaxsiy fondi.

TARIX**XORAZMDA MATBAA ISHINING TASHKIL BO‘LISHIGA DOIR
TARIXIY MATERIAL**

**Dinora
RAJABOVA**

**Xorazm Ma'mun
akademiyasi ilmiy
xodimi**

UO‘K 547.10

Annotatsiya: *uushbu maqolada Muhammad Rahimxon Feruz (1864–1910) davrida 1874-yilda Xiva xonligida tashkil etilgan birinchi milliy o‘zbek toshbosma haqida so‘z boradi. Shuningdek, A.Boltayevning Otajon Abdal haqidagi qo‘lyozmasidan ma’lumotlar keltirilgan.*

Аннотация: *в статье речь пойдет о первой национальной узбекской литографии, основанной в 1874 году в Хивинском ханстве во время правления Мухаммад Рахимхана Феруза (1864–1910). А также приведены данные из рукописи А.Болтаева об Атажане Абдале.*

Annotation: *this article deals with the first national Uzbek lithography founded in 1874 in Khiva khanate during the reign of Muhammad Rahimkhan Feruz (1864-1910). It also presents data from A.Boltaev's manuscript about Atazhan Abdal.*

Kalit so‘zlar: *Xiva, toshbosma, A.Abdalov, A.Boltayev, Muhammad Rahimxon II.*

Ключевые слова: *Хива, литография, А.Абдалов, А.Болтаев, Мухаммад Рахимхон II.*

Key words: *Khiva, lithography, A.Abdalov, A.Boltaev, Muhammad Rahimkhon II.*

XIX asrning ikkinchi yarmiga qadar butun O‘rta Osiyoda bironta milliy matbaa korxonasi bo‘lgan emas. Bu mintaqada milliy matbaa tashkil qilish birinchi bor Xiva xoni Muhammad Rahimxon II (hukmronlik yillari 1864-1910) ga nasib etdi. To‘g‘ri, bu paytda Toshkentda Turkiston harbiy okrugining tipografiyasi bor edi. U 1867-yil 14-iyuldan boshlab faoliyat yuritayotgan bo‘lsa-da, faqat avvalgi o‘n yilligida o‘zining shtab varaqalari, kitobcha va risolalari, yon daftar va rasmiy qog‘ozlarinigina nashr qilib turgan. Boshqa tashkilotlarning buyurtmalarini qabul qilmagan, milliy kitob va risolalarni nashr qilmagan, gazeta va jurnallar ham chop etmagan [1].

Kitob bosib chiqarish, ya’ni matn va rasmlarni qog‘oz yoki boshqa materiallarni bo‘yoq bilan qoplangan bosma shaklda yopish orqali ko‘paytirish, kitoblarni qo‘lda ko‘chirishning sekin va mashaqqatli jarayonini almashtirdi.

Matbaa ishi litografik ko‘rinishda tashkil etilgan, ya’ni harf terilmagan, qog‘ozga matn oldindan qo‘lda yozilib, tosh qolipga tushirilgan hamda o‘sha qolipdagi matnning nusxa izlari qog‘ozda aks etgan.

Litografiya (lito va grafin) – bosma qolip tayyorlash uchun ohaktosh (litografik tosh), rux yoki alyuminiy varaqasidan foidalaniladigan tekis bosma usuli; shu usulda rassomlar tomonidan yaratiladigan grafika asarlari ham Litografiya deb ataladi [2].

Bosmaning bu usuli Vatanimizda qo‘llanilgan zamonaviy noshirlik ishining dastlabki ko‘rinishi bo‘lganligi aniqlangan. Markaziy Osiyodagi birinchi toshbosma matbaasi, ya’ni litografiya XIX asrning 70-yillari boshlarida Xiva xoni Sayid Muhammad Rahimxon II saroyi qoshida vujudga kelgan [3].

Xiva toshbosmasining O‘rta Osiyodagi boshqa toshbosmalardan farqi shuki, toshbosma Muhammad Rahimxon II Feruz saroyi qoshida ochilgan bo‘lib, u asrlar davomida ko‘z qorachig‘iday asrab kelingan xalqning noyob madaniy merosi bo‘lgan qo‘lyozma asarlarni ko‘paytirish bilan shug‘ullangan. Otajon Abdalov, birinchi navbatda, badiiy asarlarni chop etadi. Jumladan, 1879 – 1882-yillarda toshbosmada Alisher Navoiyning “Xamsa”, “Chor devon” asarlari nashr qilindi [4].

Xivalik naqqosh Abdulla Boltayev o‘zining qo‘lyozma kitoblarida Xivada tashkil topgan birinchi matbaa xaqida o‘zining 10-sonli daftarida quyidagi ma’lumotlarni yozib qoldirgan: “Xorazmda chiqadurg‘on “Inqilob quyoshi” gazetasini 1924-yil 5-may kunda gazeta nomerasi 16-400 nomerali gazetada bosilib chiqq‘on materialdin ko‘chirib yozdim. Matba’a ishida 50 yilg‘i xizmat botiri Otajon bosma Abdol o‘g‘li”.

Otajonning Otasi Xorazm oblast Beshariq qal’asining o‘zbeklaridin Naymon urug‘ining qoshqor erasidin Abdol ismli bir baqqoldir. Otajong‘a matbaa ishi bila ko‘bdan urinib yurganidin Otajon bosma deb laqab beradurlar. 1858-yillarda Beshariqda tug‘ulgandur. Hozirda 68 yoshindadur. Ibtidoi ma’lumoti Yangi ariq rayonining eski maktablaridda o‘qig‘ondur. 1973-milodiy 1290-hijriyda Kaufman Xorazmni olg‘on yilda birinchi yo‘la ochilgan ruscha maktabda shogirdlikg‘a olinadur. Maktabda bir yilg‘acha o‘qish ruscha yozmoq va biroz so‘zlashmoqg‘a ashno bo‘ladur. Bu zamonlar Otajon bosma 18 yoshli bir yigit edi.

Hijriy 1291, melodiy 1874-yil boshlarida Eronli Ibrohim ismida birisi Muhammad Rahimxon II ning ko‘maki bilan Xiva matbaa vujudga kelturib, Otajon bosma o‘zining ustosi Ibrohim Sultondin dosh matbaasining butun sirlarini o‘rganib, tamom o‘n to‘rt yil matbaada ishlaydur, bu asnolarda noma’lum bir sababg‘a ko‘ra uch yil matbaa ishlari to‘xtab qoladur. Uch yil to‘xtag‘andin so‘ngra Ibrohim Sulton Muhammad Murod Devonbegining qaramoqinda ikki yil

ishlagan bo'lsa bu zamonlar Otajon bosma ishga aralashmayin o'zini dehqonchilikda bo'ladi. Melodiy 1892, hijriy 1309-yili, ya'ni matbaa vujudga keltirilgandan 18 yil so'ngra Ibrohim Sulton Xivani tashlab, Ashxobodga ketadi. Muni ketgani bilan matbaa ishlari bir oz vaqt to'xtalib turadi. Nihoyat 1893-1310-yillarda Muhammad Rahimxon II Otajon bosmani chaqirtirib, matbaa ishlarini yangidan boshlatadi. Otajon bosmachi To'rt ko'l tarafidan 200 so'mga bir kichik dosh matbaasi sotib olib, 5 yil chamasi ishlab, bir necha turli kitoblar bosib chiqaradi [5].

Hijriy 1315, melodiy 1890-yili Muhammad Rahimxon II matbaa ishlarina hech bir ahamiyat bermayin butun mashinlarni Otajon bosmaning o'zini ixtiyoriga tashlaydi. Aning bilan Otajon bosma ikki yilga qadar ishlab bir necha kitoblarni bosadi. 1900-yildan e'tiboran boshqurt va ba'zi g'azaliyot devonlarini bosmoq bilan shug'ullanadi. Melodiy 1901, hijriy 1323-yil Tozabog' Chahorurada shul zamon sharoitlarining yozilganlarin "Majmua ush-shuaro" kitobini va boshqa kitoblarni bosmoq bilan besh yil mashg'ul bo'ladi. 1328-1910-yili Muhammad Rahimxon vafoti bilan matbaa ishlari yana bir oz to'xtaladi. Shunday bo'lsa-da Islomxo'ja tarafidan tuzulgan shartnomasi ila ko'pruklarni tuzatdurmak uchun chiqarg'on iona daftarini bosib chiqaradi. "Idorai mashrutiyat" e'lon bo'lgan bilan Otajon bosmaning ishlari ko'payib mashrutiyat qonun asosi va har turli xitobnomalar va boldolar idorasi uchun xusus nizomnomalarini bosmoq bilan mashg'ul bo'ladi.

Asfandiyor xon o'lib, Sayid Abdulla xon bo'lib muning zamonida, ya'ni 1919-yilda Sayid Abdullaxonning piri Jalol Eshon shaxsiy intiqomi uchun Otajon bosmani hibsi etdiradi. Bu vaqtlarda qog'oz manot bosmoq ishlari o'rtaga chiqib qolib, Otajon bosmadan boshqa kishini boshqara olmag'onidan hibsi bilan bo'shatgan bilan, qog'oz manot bosmoqga boshlab 6-7 oyg'acha ishlaydi. 1920-yili birinchi fevralda muvaqqat hukumat tuzulgan bilan muvaqqat hukumatning butun e'lon va xitobnomalarini bosmoqchi tutunib, shu yili 8-martda "Inqilob quyoshi" gazetasini bosib chiqardi [6].

Otajon bosmaning bosib chiqarg'on asarlari, g'azaliyot va boshqalar bo'lib bir yuz turlidan ortuqdir. Ichinda ko'pgina katta kitoblar bordur. Otajon bosma Xorazm turmushining qiyinliklariga qaramasdan matbaachilik ishlarini va hunarlarini yo'lg'a qo'yimoq uchun kecha va kunduz tirishib, o'ylanib kelib matbaachilik ishida ko'pgina ixtisos kasb etgandur. Otajon bosma yozuv siyosi va toshg'a uriladurg'on bo'yoq siyosini tuzatmak bilganidek tezob chekmakni ham biladi. Ushbu vaqtg'acha bosilib ketgan butun gazeta va jurnal va kitob hamda boshqa narsalar Otajon bosmaning tuzatgan yozuv, bo'yoq, siyolari va tezoblari bilan ishlanmakda.

Bu munosabat bilan Otajon bosma birinchi yo‘la mutaxassis ishchi ekanini hamma biladur. Hozirda o‘zi yetishtirgan shogirdlari bosmaxonada mudoffoq bilan ishlamoqdadurlar. Otajon bosma 1874-yil, ya’ni 50 yildan buyon matbaachilik ishidan boshqa hech bir ishga qatnashmasdan matbaachilik hunarini o‘zi mashg‘uliyat qilib keldi. Haqiqatan Otajon bosmaning bunchalik fidokorliqi va saboti boshqa ishchilarga ibrat bo‘lg‘udek mehnat qahramoni. Ushbuda yozilg‘on materialni “Inqilob quyoshi” gazetalar to‘plami, muzey fond nomeri 325. Shundan ko‘chirib yozdim. Gazeta birinchi chiqishi Nurullaboyni kunchiqaridagi uyda yop bo‘yinch Husayn Ismoilovni uyini kunchiqaridag‘i joyda shunda ishlagan Boyjon ustani so‘zi [7].

Toshbosma faoliyati haqida so‘z yuritar ekanmiz, hali aniqlanmay qolgan bir qancha masalalar mavjudligini aytib o‘tmoqchimiz. Shulardan biri toshbosmaning aniq ishga tushgan vaqtini hamda eng ilk nashrini aniqlash masalasidir.

Umuman olganda, Xivada toshbosmaning ishga tushirilishi kitobat san’atida, xattotlik ishida yangiliklar kirib kelishiga zamin hozirladi. Toshbosmaning o‘zi esa Xorazm madaniyatining qo‘shni xonliklarga nisbatan tezroq yuksalganligini namoyon qildi.

Xon kitoblarni mulozimlariga yoki yaqin insonlariga hadya tariqasida in’om etgani sabab nashrdan chiqqan kitoblar shu ondayoq nodir asarlarga aylanib qolgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdurasulov A. Xiva (tarixiy-etnografik ocherklar). – Toshkent: O‘zbekiston. 1997.
2. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-1/litografiya-uz>
3. Axunjanov E. Kutubxonashunoslik, arxivshunoslik, kitobshunoslik: nazariyasi va tarixi. T., Tafakkur – Bo‘stoni. 2011.
4. Boboxonov A., Hasanov S. Otajon matbaachi. Guliston. № 10.
5. Boltayev A. Daftar№10. O.Abdullayev, Shaxsiy arxiv. 49-varaq.
6. Boltayev A. Daftar№10. O.Abdullayev, Shaxsiy arxiv. 50-varaq.
7. Boltayev A. Daftar№10. O.Abdullayev, Shaxsiy arxiv. 51-varaq.

TARIX**IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA XORAZMLIKLARNING
HAYOTI VA FAOLIYATI MASALASINING TARIXSHUNOSLIK
TAHLILI****Firuza
JUMANIYAZOVA****Xorazm Ma'mun
akademiyasi
ilmiy xodimi****UO'K 94-055.2(575.171)**

Annotatsiya: ushbu maqolada ikkinchi jahon urushi yillarida Xorazm viloyati aholisining front va front ortidagi faoliyatini yoritishga asos bo'lgan tarixiy asarlar, monografiyalar, dissertatsiya hamda avtoreferatlar taxlili keltirilgan. Shu bilan birgalikda davriy nashrlardagi maqolalar ma'lumotlarga ham alohida to'xtalinilgan.

Аннотация: в статье представлен анализ исторических трудов, монографий, диссертаций и авторефератов, которые являются основой освещения деятельности народов Хорезмской области на фронте и в тылу в годы Второй мировой войны. При этом статьи в периодических изданиях также были ориентированы на информацию.

Annotation: this article presents an analysis of historical works, monographs, dissertations and abstracts, which are the basis for covering the activities of the peoples of the Khorezm region at the front and in the rear during the Second World War. At the same time, articles in periodicals were also information-oriented.

Kalit so'zlar: Milgotin, Xorazm tarixi, Xotira kitobi, front, front orti, xotin-qizlar, qishloq xo'jaligi, sanoat, ilmfan, adabiyot, madaniyat.

Ключевые слова: Мильготин, история Хорезма, Книга памяти, фронт, тыл, женщины, сельское хозяйство, промышленность, наука, литература, культура.

Key words: Milgotin, history of Khorezm, Book of Memory, front, rear, women, agriculture, industry, science, literature, culture.

Bugungi kunda jahon mamlakatlarida Ikkinchi jahon urushi davri tarixini tadqiq etish o'z ahamiyatini yo'qotmasdan, balki davrlar o'tishi bilan yanada dolzarbligi kuchayib bormoqda. Shu munosabat bilan, urush yillarida sobiq ittifoq davlatlarining ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayoti hamda bu sohalar holati va muammolarini o'rganish bo'yicha xorijda, jumladan MDH davlatlarida ham ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Ikkinchi jahon urushi davri mavzusi bo'yicha jahonda, sobiq ittifoqda va XX asr 90-yillaridan to hozirgi kungacha MDH davlatlarida, shu jumladan, O'zbekistonda ham juda ko'p tadqiqotlar olib borilgan. Ammo bu tadqiqotlarning ko'pchiligi, ayniqsa, sovet davri tadqiqotlari sovet kommunistik mafkurasi asosida bayon qilinganligi uchun ulardan ehtiyotkorlik bilan foydalanishni taqozo etadi.

XX asr 90-yillaridan to hozirgi kungacha MDH davlatlarida, shu jumladan, o'zbekistonliklarning Ikkinchi jahon urushi yillaridagi taqdirlari aks etgan tadqiqotlar ko'lamini kengaytdi ham. Zero, ko'plab arxiv fondlarining maxfiylik darajasidan chiqarilishi, og'zaki tarix ma'lumotlarining ko'payishi mazkur mavzuga yanada kengroq, asosiysi esa ilmiy xolislik nuqtai-nazaridan yondashish lozimligini ko'rsatadi. Lekin shuni alohida ta'kidlash lozimki, mazkur tadqiqot mavzusi bo'yicha, ya'ni, Xorazm viloyati aholisining urush yillaridagi front orti xo'jalik faoliyati hamda urush frontlaridagi faoliyati mavzusi umuman o'rganilmagan. Shu jihatdan olganda, mazkur mavzuning tarixshunosligi muammoga yondashuv xususiyati va xronologik jihatdan ikki guruhga bo'lib o'rganiladi: 1) sovet davrida yaratilgan ilmiy tadqiqotlar; 2) O'zbekistonda, sobiq sovet davlati tarkibiga kirgan davlatlarda va xorijda XX asr 90-yillaridan boshlab to hozirgi kungacha olib borilayotgan ilmiy izlanishlar.

Birinchi guruhga mansub adabiyotlar jumlasiga 1941-1990-yillarda amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar kirib, yuqorida ta'kidlanganidek, ularda Ikkinchi jahon urushining barcha jabhalarida yuz bergan voqealar o'z aksini topgan. Bu davr tadqiqotlarini xususiyati va mazmun-mohiyatiga asoslanib ham ikki guruhga bo'lish mumkin. Jumladan, birinchi guruh manbalari bu urush yillaridagi O'zbekiston hamda Xorazm viloyati bo'yicha statistik to'plamlar va matbuot nashrlari ma'lumotlari aks etgan arxiv ma'lumotlari; ikkinchi guruh urush yillarida O'zbekistonlik va qisman Xorazm viloyati

mehnatkashlari faoliyati aks etgan risolalar va tadqiqotlar.

O'zbekiston aholisining ikkinchi jahon urushi yillaridagi frontdagi va front orti faoliyatiga bag'ishlangan monografiyalar, tadqiqot va maqolalar ham katta ko'pchilikni tashkil qiladi. Shulardan ko'proq xorazmliklar to'g'risida ma'lumot berilgan ilmiy asarlar keltirib o'tiladi. Qolaversa, bu tadqiqotlar sovet davri

mafkurasi asosida yozilganligi uchun ulardan ehtiyotkorlik bilan foydalanib, tarixiy xolislik asosida foydalanish lozim.

Tadqiqotchi V.S.Milgotinning “Солдаты из Хорезма” asari ikkinchi jahon urushi va unda Xorazm viloyati aholisining ishtiroki mavzusiga bag‘ishlangan asari juda muhim asar hisoblanadi hamda tadqiqotda ko‘plab xorazmlik qahramonlar to‘g‘risida ma‘lumotlar keltirib o‘tilgan. Lekin bu tadqiqot ishida xotin-qizlar masalasiga juda kam to‘xtalib o‘tilgan [1].

Shu bilan birga mazkur mavzuga oid tadqiqotlar ichida statistik xususiyatga ega bo‘lgan va jamoa mualliflar guruhi tomonidan chop etilgan tadqiqotlar muhim ahamiyatga ega [2]. Xususan, V.I.Yefimov, E.Voskoboynikov, V.Yakovlev, J.Kalimbetov, I. Po‘latov, A.Mizarbayev, L.Mamedova, L.Yusupov, R.Aminova, Y.Yergasheva, Sh.Ochilova kabi tadqiqotchilar monografiya va dissertatsiya tadqiqotlarida Ikkinchi jahon urushi yillarida o‘zbek xalqining frontdagi va front ortidagi jasorati, xo‘jalikning turli sohalari hamda ilm-fan va madaniyat sohalaridagi mardonavor mehnati aks etgan [3].

Yana bunday tadqiqotlar orasida davlat rahbarlarining matbuotda e‘lon qilingan nutqlari asosida chop etilgan risolalar muhim o‘rin tutib, ularda fashizmga qarshi kurash, respublika iqtisodiyotining harbiylashtirilishi, qishloq xo‘jaligi va boshqa masalalar yoritilgan ma‘lumotlar keltirilgan [4].

M.Matyaqubovning dissertatsiya ishi, monografiya va maqolalarida Xorazm viloyati mehnatkashlarining urush yillaridagi qahramonliklari doirasida, qisman Xorazm viloyati aholisining mehnat faoliyati masalasiga ham to‘xtalib o‘tilgan [5]. R.Djumaniyazov o‘zining arxiv ma‘lumotlariga asoslangan tadqiqotida Xorazmning XX asrning 20-yillaridan to 90-yillarigacha bo‘lgan davrdagi siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini xronologik izchilikda ochib berishgan [6].

Ammo yuqoridagi tadqiqotlarda Xorazm viloyati aholisining Ikkinchi jahon urushining suronli yillaridagi ahvoliga o‘z e‘tiborlarini qaratgan bo‘lsalarda, ammo, ular to‘liq sovet mafkurasi ta‘sirida yozilganligi yaqqol ko‘zga tashlanib, bu urushda g‘alaba qozonishda sovet hukumati va kommunistik partiyaning o‘rniga ortiqcha baho berilgan. Zero, o‘sha davr vaziyatidan kelib chiqib, Vatan uchun jonini fido qilgan, juda katta zahmat chekkan xalqning urush yillaridagi og‘ir turmush tarziga, bu g‘alabaga qanchalik katta yo‘qotishlar, qanchalik og‘ir ma‘naviy-ruhiy ezilishlar asosida erishganliklari masalalariga deyarli e‘tibor qaratilmagan.

Yana bir guruh manbalar bu urush davrlari va urushdan keyingi yillar matbuot materiallari bo‘lib, gazeta va jurnallarda chop etilgan maqolalarda Xorazm viloyati mehnatkashlarining urushi yillaridagi og‘ir, ammo qahramonona

faoliyati o‘z aksini topgan [7]. Biroq yuqorida ta’kidlanganidek, 1941-1991-yillar oralig‘ida aynan Xorazm vohasi aholisining ikkinchi jahon urushida g‘alabaga qo‘shgan hissasini mufassal yoritishga bag‘ishlangan muayyan asarlar yozilmagan yoki tadqiqotlar olib borilmagan.

Mavzuga oid ikkinchi guruh tadqiqotlariga mustaqillik yillarida O‘zbekistonda ikkinchi jahon urushi tarixini yangicha qarash va talqinlar asosida yaratilgan tadqiqot ishlari tashkil qiladi. Bular: H.Ziyoyev, D.A.Alimova, L.S.Ivanova, A.A.Golovanov, I.M.Saidov, H.I.Azimov va boshqalarning asarlari hisoblanadi. Lekin bu tadqiqotchilar tadqiqotlarida ham Ikkinchi jahon urushi front va front orti jabhalaridagi xorazmliklarning faoliyati masalasiga kam to‘xtalangan. M.Matniyozov muharirligida nashrga tayyorlangan Xorazm tarixining II jildida xorazmliklarning g‘alabaga qo‘shgan hissasi yoritib berilgan, lekin Xorazm aholisining urush yillaridagi matonati va jasoratlari yetarlicha ochib berilmagan va tahlil qilinmagan [8].

H.Ziyoyev, D.Alimova va L.S.Ivanovalar tadqiqotlarida esa Ikkinchi jahon urushiga va unda O‘zbekiston aholisining ishtiroki masalasiga yangicha qarashlar asosida baho berishga harakat qilganliklari bilan diqqatga sazovor bo‘lsa-da, urush jabhalarida xorazmliklarning jangavor va mehnat qahramonliklari haqida ko‘p so‘z yuritilmagan [9]. Shu bilan birga, urush yillarida O‘zbekistonning turli ijtimoiy-iqtisodiy sohalarida kechgan jarayonlar turli mavzudagi dissertatsiyalarda ham o‘z aksini topgan [10].

M.Xudoyberganovning Xorazm paxta tozalash sanoati tarixiga bag‘ishlangan kitobida urush yillaridagi paxta yetishtirish masalasiga alohida to‘xtalib o‘tilgan va bu mavzu ochib berilishi barobarida urush yillarida Xorazm viloyati aholisining ham mazkur sohadagi qahramonona mehnat faoliyatlariga alohida o‘rin berilgan [11].

Mustaqillik yillarida urushda halok bo‘lgan va bedarak yo‘qolgan o‘zbekistonlik jangchilarning xotirasini abadiylashtirish maqsadida har bir viloyat va tumanlarga bag‘ishlangan, 34 jilddan iborat “Xotira” kitobining chop etilishi ma’naviy hayotimizda katta voqea bo‘ldi. Xorazm viloyati “Xotira” kitobida frontdagi qahramonlar to‘g‘risida ko‘plab ma’lumotlar keltirilgan bo‘lsa ham viloyatdagi front ortida mehnat qilgan mehnatkashlar hayoti to‘liq yoritib berilmagan edi [12].

Shuningdek, 1995-yili o‘zbekistonlik tarixchilar tomonidan mavzu doirasida ilmiy-nazariy anjumanning tashkillashtirilishi va uning materiallarini nashr etilishi milliy tarixshunoslikda o‘ziga xos o‘rin egalladi [13].

Shu o‘rinda xulosa sifatida, sovet davlatining va umuman sotsialistik tizimning parchalanib ketishi bilan, bu mavzuga munosabatlar ham ancha o‘zgarganligini ta’kidlash lozim. MDH davlatlarida va xorij davlatlarida Ikkinchi

jahon urushiga nisbatan munosabatlar o'zgarib, asta-sekin ma'lum bo'lib boshladiki, sovet davri tadqiqotlarida bu mavzuga umuman noxolislik ruhida qaralgan. Ayniqsa, sovet davlatining maxfiy va mutlaqo maxfiylik grifi ostida saqlangan arxiv hujjatlarining o'rganilib boshlanishi, mazkur muammoga oid ancha yangi ma'lumotlarning yuzaga chiqishiga sabab bo'ldi.

Yuqorida keltirilgan tadqiqotlar mavzuga yondashish va mazmun-mohiyati jihatidan turli mafkuralar va qarashlarni o'zida aks ettirgan bo'lsa-da, Xorazm viloyati mehnatkashlarining ikkinchi jahon urushi yillaridagi faoliyati o'zida hali ko'pgina muammoli jihatlar mavjudligini ko'rsatib, bu borada hali juda ko'p tadqiqotlar olib borishni taqozo etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Милготин В.С. Солдаты из Хорезма. – Т.: «Узбекистан», 1974. С.88.
2. Узбекская ССР в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.): В 3 т. / [Редкол.: М.А. Ахунова и др.]. Т. 1. Узбекистан в первый период Великой Отечественной войны (1941 ноябрь 1942 гг.) / [Х. Ш. Иноятов, М. А. Игамбердыев, С. И. Герцхович и др.]. – Ташкент: Фан, 1981. – 407 с.; Т. 2. Коренной перелом (нояб. 1942-1943 гг.) / [Х. Ш. Иноятов, Н. И. Маслов, М. М. Матниязов и др.]. – Ташкент: Фан, 1983. – 287 с.; Т. 3. Победоносное завершение войны / [Х. Ш. Иноятов, Н. И. Маслов, А. Х. Каххаров и др.] / [Х. Ш. Иноятов, Н. И. Маслов, А. Х. Каххаров и др.]. – Ташкент: Фан, 1985. – 340 с.;
3. Ефимов В.И. Патриотический подвиг трудящихся Узбекистана в годы Великой Отечественной войны. – Ташкент: Фан, 1972. – 167 с.; Воскобойников Э.А., Яковлев В.М. Организаторская и идеологическая работа Коммунистической партии Узбекистана в годы Великой Отечественной войны (июнь 1941 — 1945 гг.) / Ин-т истории партии при СК КП Узбекистана – филиал Ин-та марксизма-ленинизма при СК КПСС. – Ташкент: Узбекистан, 1966. – 182 с.; Воскобойников Э.А. Узбекский народ в годы Отечественной войны. – Т.: Фан, 1947.-108 с.; Каримов Р.Совет Ўзбекистони санъати улуғ Ватан уруши йилларида.-Т.,1970.-37 б.; Мамажонов С.Улуғ Ватан уруши даврида ўзбек адабиёти.-Т.,1975.-172 б.; Вклад трудящихся Великой Отечественной войне.-Т.,1975.-268с.; Узбекская ССР в годы Великой Отечественной войне (1941-1945гг).- Т., 1981-1985гг. – 407с.
4. Охунбобоев Ҳ. О'zbekistonda paxtachilikni yanada rivojlantirish.-Т.: О'zdavr nashr, 1941.-26 б.; Охунбобоев Ҳ. Trudyащiesya Uzbekistana - frontu. – М.: Profizdat, 1942. - 39 с.; Охунбобоев Ҳ. SSSR xalqlarining ulug' do'stligi mustahkam. –Т.: О'zdavnashr, 1942.-39б.; Юсупов У. Великая Отечественная война Советского народа и наши задачи. (Доклад на совещании агитаторов и пропагандистов г. Тошкента).-Т.: Ўздаврнашр, 1941,- 44 с.; Пашша Махмудова. Они стали детми Узбекистана // Правда,

1942, 16 avgusta. В кн.: Великая Отечественная в письмах: [Сборник / Сост. и авт. вступ. ст. В. Г. Гришин]. – Москва: Политиздат, 1980. – С.187-189 (288 с.)

5. Матякубов М. Патриотический подвиг трудящихся Хорезмской области в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.): диссертация... кандидата исторических наук: 07.00.02. – История Узбекистана. – Ташкент: АН УзССР. Ин-т истории, 1973. – 206 с.;

6. Джуманиёзов Р. Хорезм. Краткий очерк политической и социально-экономической истории 1920-1990 гг. – Урганч: «Фан», 1991. С.27 (115 с.)

7. Xorazm haqiqati. 1941-yil iyun - 1945-yil may sonlari.

8. Xorazm tarixi. II- jild, Mas'ul muharrir Matniyazov M. – Urganch, “Xorazm” nashriyoti, 1997. – 300 b.

9. Alimova D.A., Ivanova L.S. 50 let izucheniya istoriya Uzbekistana v godoy voyny 1941-1945 gg. Sovremennyye zadachi i perspektivy yeyo istoriografii. – Tashkent: Fan, 1995. – 24 s.; Ziyoyev H. O'zbekiston birinchi va ikkinchi jahon urushlari davrida. – Toshkent: “Muharrir” nashriyoti, 2011. – 96 b.

10. Ибрагимов Х. Социально-экономическая жизнь Узбекистана в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.): Автореф. дис. насоиск. учен. степ. канд. ист. наук: 07.00.02 / Андиж. гос. ун-т им. З.М. Бабура. – Андижан, 1993. – 25 с.; Ли Д.М. Укрепление сплочённости народа Узбекистана в период войны с германским фашизмом. (1941-1945 гг.). Автореф... дисс. канд. ист. наук. – Андижан, 1997. – 33 с.; Халикова Р.Э. Развитие высшего исторического образования и науки в Узбекистане. (на примере исторического факультета ТашГУ 1935- 1994 гг.). Автореф... дисс. канд. ист. наук. – Т.: 1995. – 32 б.; Бобожонов Х. Иккинчи жахон уруши йилларида Ўзбекистон иқтисодиётидаги трансформацион жараёнлар. тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) автореферати. – Т., 2018. – Б.46.;

11. Худойберганов М. Хоразм пахта тозалаш саноати тарихи. Т.: “Шарқ”. 2004. – 127 б.

12. Хотира. Хоразм viloyati. Birinchi kitob. 1941-1945-yillardagi urushda halok bo'lgan va bedarak yo'qolgan jangchilar. – Т.: O'zbekiston, 1994. – 366 б.; Хотира kitobi. O'zbekiston Respublikasi. – Т.: Qomuslar Bosh tahririyati, 2004. – 284 б.; O'zbekiston tarixining dolzarb muammolariga yangi chizgilar. Davriy to'plam, 2-son. – Т.: Sharq, 1999. – 206 б.;

13. Fashizm ustidan qozonilgan g'alabada O'zbekistonning tarixiy hissasi (Ilmiy-nazariy konferensiya materiallari). Toshkent. 1996.

TARIX

POSHSHAJON MAHMUDOVANING HAYOTI VA FAOLIYATI

**Umid
BEKMUHAMMAD**

**Tarix fanlari bo'yicha
falsafa doktori**

UO'K 574.510

***Annotatsiya:** ushbu maqolada jamoat va davlat arbobi Poshshajon Mahmudovanning hayoti va faoliyati, o'sha davrga oid tarixiy materiallar asosida yoritib beriladi. Ayniqsa ikkinchi jahon urushi davrida front ortida qilgan tarixiy xizmatlari tahlil etib o'tilgan.*

***Аннотация:** в статье на основе исторических материалов того времени освещена жизнь и деятельность общественного и государственного деятеля Пошшаджона Махмудова. Проанализированы исторические заслуги, совершенные в тылу в годы Второй мировой войны.*

***Annotation:** in this article, the life and work of the public and statesman Poshshajon Mahmudova is covered based on the historical materials of that time. Historical services performed behind the front during the Second World War have been analyzed.*

***Kalit so'zlar:** Gurlan, Xorazm, ijroiya komitet, Oliy kengash, deputat, evakuatsiya, bolalar uyi, front.*

***Ключевые слова:** Гурлан, Хорезм, исполком, Верховный Совет, депутат, эвакуация, детский дом, фронт.*

***Key words:** Gurlan, Khorezm, executive committee, Supreme Council, deputy, evacuation, orphanage, front.*

XX asrdagi Xorazmlik mashhur shaxslar safida Poshshajon Mahmudova ham bo'lib, u 1918-yili Gurlanda tug'ilgan. Yoshlik yillari sovetlarning kollektivlashtirish davriga to'g'ri kelgani bois, o'zining mehnat faoliyatini 1931-yili Saxtiyon qishlog'idagi jamoa xo'jaligidan boshladi. O'z tengqurlari va kasbdoshlaridan mehnatsevar va tashabbuskorligi bilan ajralib turgan Poshshajon Mahmudova ko'p o'tmay zveno boshlig'i qilib tayinlandi. Uning boshchiligidagi zveno o'sha davrda sidqidildan mehnat qilib, davlat rejalarini ortig'i bilan bajarib bordi.

“Poshshajon Mahmudovanning qishloq xo'jaligida erishayotgan yutuqlari tufayli uni 1937-yilda sobiq ittifoq xalq deputati etib tayinlashdi. Shu tariqa oddiy qishloq qizi o'zining fidoyiligi, tashkilotchiligi natijasida mamlakat miqyosidagi jamoat arbobiga aylandi. 1938-40-yillarda Poshshajon Mahmudova Gurlan tumani ijroqo'mining raisi etib saylanadi.

Bu davrda u yangidan tashkil qilingan kolxozlarning qad tiklashiga, dastlabki traktorlarning olib kelinib, mexanizatorlarning yangi kasbni o'rganishiga, qishloqlarda madaniy turmush darajasini oshirish, maktablar tashkil etishga, qishloqlarni tuman markazi bilan bog'laydigan yo'llarni bunyod qilishga boshchilik qildi. Gurlan tumani miqyosida olib borilgan ana shunday tashkilotchiligi bois Poshshajon Mahmudova 1940-1942-yillari viloyat ijroiya qo'mitasining raisi sifatida faoliyat ko'rsatdi" [1].

Shuningdek, o'sha vaqtda eng zarbdor bo'lgan qurilish – Toshsoqa kanalining qazilishiga, viloyat bo'yicha aholini ushbu hasharga jalb qilishga, mehnatkashlarni zarur oziq-ovqat, yetarlicha ish qurollari va kiyim-bosh bilan ta'minlashdek viloyat shtabiga boshchilik qildi.

Natijada Toshsoqa kanali qisqa fursat ichida qazib chiqiladi. Poshshajon Mahmudova ayol boshi bilan otda yurib, xalq orasida bo'lganicha ularning mehnatlari munosib baholanishiga, ish va yashash sharoitlari yaxshilanishiga, dam olishini ko'ngilli o'tkazish uchun konsert, pyesalar tashkil etilishiga boshchilik qildi.

“Poshshajon ayaning bu davrdagi mehnatlari ham yuksak qadrlanib, endi uni O'zbekiston Oliy Kengashining rais o'rinbosari qilib saylashdi. Shu tariqa Poshshajon Mahmudova 1942-yil fevralidan 1947-yil martigacha bo'lgan davrda respublika parlamentida faoliyat ko'rsatdi. Endi u respublikada chiqadigan qonun va qarorlarning xalqchilligini ta'minlashga xizmat qildi.

Ma'lumki, Poshshajon Mahmudova O'zbekiston Oliy Kengashida ishlagan yillari g'oyat qiyin davr bo'lib, Ikkinchi jahon urushi davom qilar, u respublika evakuatsiya komitetining raisi bo'lib ham faoliyat ko'rsatardi. Ushbu vazifa g'oyatda mas'uliyatli bo'lib, sobiq ittifoq hududidan ko'chirib keltirilgan zavod va fabrikalarning qaytadan o'rnatilishi, mahsulot ishlab chiqarishi, ularni malakali ishchilar, oziq-ovqat, turar joy bilan ta'minlash evakuatsiya komissiyasining raisiga bog'liq edi. Shu bilan birga, yetim qolgan farzandlarni bolalar uylari, yakka yolg'iz keksalarni qariyalar uylariga joylashtirilishiga ham Poshshajon aya boshchilik qildi” [2].

Ma'lumki, urush sabab O'zbekistonga 31 ta oliy o'quv yurti, 7 ta harbiy akademiya bilan birga ijod va ilm ahli ham ko'chirilgandi. Ijodkorlar orasida A.Axmatova, N.Virta, S.Gorodeskiy, A.Deych, K.Zelenskiy, Y.Kolas, B.Lavrenov, V.Lugovski, N.Pogodin, I.Selvinskiy, A.Tolstoy, V.Yan kabi ko'plab o'sha davrning mashhur yozuvchi, shoir, dramaturglari, B.Grekov, V.Struve, K.Trever, A.Yakubovski, M.E.Vorones, V.A.Shishkin singari professor, akademiklar ham bor edi.

Poshshajon Mahmudova respublika evakuatsiya komitetining raisi sifatida ana shu ilm, ijod ahlining yashashi, ijod qilishlari uchun zarur shart-sharoitlar yaratib berish bilan birga, ular bilan muloqotda bo'lib yaratilayotgan asarlarini nashr etish, sahnalashtirishga ham o'z hissasini qo'shdi.

“Pravda” gazetasining 1942-yil 16-avgust sonida Poshshajon Mahmudovning “Ular O‘zbekiston farzandlari bo‘lib qolishdi” sarlavhali maqolasi nashr etiladi. Aynan ana shu maqola tufayli o‘zbek xalqining og‘ir urush yillari naqadar bag‘rikeng, evakuatsiya komiyetining esa davr qiyinchiliklariga qaramay, o‘z faoliyatiga g‘oyatda mas‘uliyat bilan yondashganini bilish mumkin.

“O‘zbekistonda ko‘chirib kelingan bolalarga yordam berish ijtimoiy harakati keng quloqch yoydi. Minglarcha bolalar-ruslar, ukrainlar, belaruslar va boshqa millat farzandlari o‘zbek oilalari tarbiyasiga olindi. To‘rt bolani tarbiya qilgan Bahrixon Ashirxo‘jayeva, yana olti bolani o‘z bag‘riga oldi. Temirchi Shoahmedov olti bolani mehr-muhabbat bilan tarbiya qilmoqda. To‘rt yashar Lenya Xoroshevskiy Oqiljon Sharafiddinov oilasida juda yaxshi sharoitda yashamoqda. Abdixo‘jayev oilasida tarbiyalanayotgan besh yashar Misha Belousov a‘lo kayfiyatda yashamoqda. Bola asrab olgan ota-onalariga juda ko‘ngil berib qoldi, oilada faqat rus tilidagina emas, o‘zbek tilida ham gaplashmoqda.

Bunday misollarni yana ko‘plab keltirish mumkin. Yirik qishloq xo‘jalik artellarida kolxozlarning mablag‘i hisobiga uncha katta bo‘lmagan bolalar uylari tashkil etish yuzasidan Yangiyo‘llik kolxozlar boshlagan tashabbus alohida e‘tiborga sazovordir. Respublikamizdagi bolalar bog‘chalariga ega bo‘lgan hamda ko‘chirib kelingan yuzlarcha bolalarni batamom o‘z tarbiyasiga olgan ko‘plab korxonalar va tashkilotlar ham yangiyo‘llik kolxozchilardan orqada qolishmayapti.

Ko‘plab fuqarolar o‘z jamg‘armalari va qimmatbaho buyumlarini bolalarga yordam fondiga bermoqdalar. Masalan, yaqinda Marg‘ilon shoyi to‘qish fabrikasining bosh injeneri o‘rtoq Mins shu fondga 3137 so‘m o‘tkazdi.

Toshkentda bu oliyjanob sohada samarali ish olib borayotgan: Y.P.Peshkov va N.A.Peshkovlar, L.I.Tolstaya, G.I.Abdurahmonova va ko‘plab boshqa kishilardan iborat mustahkam jamoa tashkil topdi. Ular bolalarga yordam berish yuzasidan uzluksiz ish olib borishda ibrat ko‘rsatmoqdalar: ko‘chirib kelingan bolalarni muntazam hisobga olib bormoqdalar, hayot ekanliklari to‘g‘risida ozroq bo‘lsa ham ma‘lumot topilsa, ota-onalari bilan yo‘qotilgan aloqani tiklamoqdalar, kattalarni ishga joylash bilan shug‘ullanmoqdalar va hokazo. Komandirlarning rafiqalari jamoasi ham ajoyib tashabbus boshlab, bolalar uylari oshxonalarini ustidan doimiy nazoratni amalga oshirmoqdalar.

Ko‘chirib kelingan olti ming bola Toshkentda maxsus jihozlangan bolalar oshxonalarida ovqatlanmoqda. Mingdan ortiq bola O‘zbekistonning Chimyon va Hasanboydagi sog‘lomlashtirish maskanlarida: “Orexovaya rosha”, “Vodil”, “qizil mayka” kabi eng yaxshi bolalar sanatoriylarida dam olishmoqda.

Ko‘chirib kelingan bolalar uchun ochilgan 57 ta bolalar uyida 13 000 yosh fuqaro g‘amxo‘rlik va e‘tibor topdilar. Ko‘pgina katta yoshdagi o‘smir, yoshlarni kolxozlarda, sovxozlarda va korxonalarda ishga joylashtirish masalasi amalda hal qilingan. Bularning hammasi biz qilishimiz lozim bo‘lgan ishlarning bir qismi, xolos. Ammo lozim bo‘lgan ishlarning hammasi qilinadi...” [3].

Poshshajon Mahmudovaning ushbu maqolasidan olingan parcha orqali 1942-yil avgustigacha bo‘lgan vaziyatni bilish, o‘zbeklarga xos bolalarga qilingan g‘amxo‘rlik namunalari kabi tarixiy jarayondan ogoh bo‘lish mumkin. Evakuatsiya komitetining raisi sifatidagi bunday savobli va mas‘uliyatli ish jarayoni 1942-yildan keyin ham shu tarzda davom ettirildi.

Poshshajon ayaning bu xizmatlari yuksak qadrlanib, 1946-yili uni yana sobiq ittifoq xalq deputatligiga qaytadan saylashdi. Urushdan keyin ham Poshshajon aya respublika parlamentida ishini davom ettirib, tiklanish va taraqqiyot jarayoniga o‘z hissasini qo‘shdi.

Poshshajon Mahmudova 1947-yil mart oyidan yana ona yurti Gurlanga kelib, tuman ijroqo‘mining, 1951-yil fevralidan 1964-yil mart oyigacha esa tuman matlubot uyushmasining raisi, 1964-yildan 1982-yil may oyigacha do‘kon mudiri bo‘lib ishladi. Ko‘p yillik mehnatlari munosib baholanib, izzat-hurmat bilan respublika toifasidagi nafaqaga chiqarildi, orden va medallar bilan taqdirlandi.

Poshshajon Mahmudova o‘zining fidokorona mehnatlari bilan el-yurt taraqqiyotiga katta hissa qo‘shgan XX asrdagi gurlanlik ilk jamoat arboblardan biri edi. U nafaqat jamoat ishida, balki oilasi bilan ham jamiyatda namuna bo‘lgan ayol edi. Turmush o‘rtog‘i, ko‘p yillar davomida respublika prokuraturasi, Gurlan tumani jamg‘arma banki, irrigatsiya sohasida ishlagan Yusufboy Mahmudov bilan olti nafar farzandni tarbiyalab, voyaga yetkazdi. Poshshajon ayaning qizi Tamara Mahmudova bisotida saqlanayotgan oilaviy arxivida aya bilan bog‘liq ko‘plab fotosuratlar mavjud. Ular orqali nafaqat Poshshajon Mahmudovaga oid, balki XX asrning sobiq ittifoq va respublika miqyosidagi rahbarlari, harbiy qo‘mondon, marshal, generallari – M.Kalinin, G.Jukov, K.Rokossovskiy, Usmon Yusupov, Yo‘ldosh Oxunboboyev, A.Abdurahmonov, Yo‘ldosh Bobojonov va boshqalar hayotini aks ettiruvchi noyob suratlarga guvoh bo‘lish, shu davrni yaqindan anglash mumkin.

XX asrning ana shunday sermazmun hayot kechirgan, Gurlandan yetishib chiqqan jamoat arbobi Poshshajon Mahmudova 2006-yilda yilda vafot etdi. Undan o‘zi singari el-u yurtga nafi tekkan Frunze (tuman ijroiya qo‘mitasi raisining o‘rinbosari, dehqon bozori direktori vazifalarida ishlagan), oktabr (bank sohasida faoliyat ko‘rsatgan), Tamara (ko‘p yillar o‘qituvchi, maktab direktori bo‘lib ta’lim sohasi rivojiga o‘z hissasini qo‘shgan), Svetlana (Toshkent shahrida vrach bo‘lib ishlagan), Javlon (avtotransport sohasida faoliyat ko‘rsatgan), Zamira (pedagog bo‘lib faoliyat ko‘rsatgan) farzandlari, ko‘plab nevarachevaralari yodgor bo‘lib qoldi.

Umuman olganda Poshshajon Mahmudovning serqirra faoliyati, el-yurt taraqqiyoti borasida qilingan bo‘lib, uning tarixiy xizmatlari shu bois ham Xorazm tarixidan o‘ziga xos joy olishi, hayoti, faoliyati davr bilan bog‘langan holda tadqiq qilinishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. K.Nurjonov, U.Bekmuhammad “Gurlan tarixi”, “Xorazm” nashriyoti, Urganch – 2006-yil, 139-bet.
2. U.Bekmuhammad “Xorazm va xorazmliklar. Birinchi kitob.”, “Durdona” nashriyoti, Buxoro-2022-yil, 168-bet.
3. Poshshajon Mahmudova, “Ular O‘zbekiston farzandlari bo‘lib qolishdi”, “Pravda” gazetasi, 1942-yil 16-avgust.

FILOLOGIYA**NAVOIY TAVALLUDINING 525 YILLIGIGA AFG‘ONISTONDA
NASHR QILINGAN TO‘PLAM HAQIDA****Azizullah AROL**

**A.Navoiy nomli
Toshkent davlat O‘zbek
tili va adabiyoti
universiteti dotsenti.**

UO‘K 574.510

Annotatsiya: maqolada 1968-yili Afg‘onistonning Kobul shahrida nashr qilingan, Alisher Navoiy tavallud topgan kunning 525 yilliga bag‘ishlangan to‘plami haqida ma’lumot berilgan. To‘plamdagi maqola va matnlar pushtu, dariy va o‘zbek tillarida keltirilgan. Mazkur to‘plam vositasida nashrlar Alisher Navoiy hayoti va ijodi bo‘yicha Afg‘oniston xalqiga ma’lumot berishni maqsad qilib qo‘yganlar.

Аннотация: в статье представлена информация о сборнике, посвященном 525 летию со дня рождения Алишера Навои, который был издан в 1968 году в городе Кабул, Афганистан. Сборник включает в себя статьи и тексты, написанные на пушту, дари и узбекском языках. Целью издателей, при создании этого сборника, было распространение информации о жизни и творчестве Алишера Навои среди народа Афганистана.

Annotation: this article presents information about a collection dedicated to the 525th anniversary of Alisher Navoi's birth, published in 1968 in Kabul, Afghanistan. The collection features articles and texts written in Pashto, Dari, and Uzbek languages. The publishers aimed to disseminate knowledge about the life and creative works of Alisher Navoi among the people of Afghanistan.

Kalit so‘zlar: Afg‘oniston, Kobul, Alisher Navoiy, 525 yil, pushtu, dariy, o‘zbek tili, maqola, tekst.

Ключевые слова: Афганистан, Кабул, Алишер Навои, 525 лет, пуштун, дари, узбекский язык, статья, текст.

Key words: Afghanistan, Kabul, Alisher Navoi, 525th anniversary, Pashto, Dari, Uzbek language, article, text.

1967-yili Alisher Navoiy tavalludining 525 yilligi tadbirilarida ishtirok etish uchun biror qator o‘zbek olimlari Kobul shahriga borgan edilar²². Shu munosabat bilan Afg‘onistonda maqolalar to‘plami nashr etilgan edi²³. Mazkur maqolada ana shu kitob tarkibi haqida ma’lumot beramiz.

²² Arol A. “Alisher Navoiy tavalludining 525-yilligi arafasida Afg‘onistonga tashrif (1967-yil)” // Tamaddun nuri. 2023-yil. 6-son. – B.59-61.

²³ Ba munosabati 525 soli valodati Amir Nizomiddin Alisher Navoiy Foniy. Ba ko‘shishe Muhammad Ya‘qub Vohidiy-Juzjoniy. Kobul, 1362/1968.

Ayni kitob Alisher Navoiy hayoti va ijodi to‘g‘risida Afg‘onistonda chop etilgan dastlabki nashr bo‘lgan. To‘plam haqida afg‘onistonlik adabiyotshunos va tarixchi olim Abdulhay Habibiy ma‘lumot bergan edi²⁴: ayni kitob 178 betdan iborat bo‘lib, ikki qismdan iborat. Birinchi qism Navoiyning hayoti va ijodiga oid maqolalar (1-112-betlar), ikkinchi qism Navoiy merosidan tanlab olingan she‘riy va nasriy asarr namunalari (112-153-betlar). Birinchi qismdan to‘rt maqola o‘rin olgan: Sarvar Guyo E‘timodiy – “Navoiy hayoti va ijodi”; Saljuqiy Fikriy – “Amir Alisher Navoiy va uning inshootlari”; Habibiy Abdulhay – “Hirotning Osiyoga madaniy ta‘siri”; Muhammad Ya‘qub Vohidiy – “Alisher Navoiy asarlari”.

Birinchi qismdagi maqolalarning birinchisi “Vaziri ma‘rufi Afg‘oniston dar qarni nuhumi hijriy” (“To‘qqizinchi hijriy asrda Afg‘onistonning mashhur vaziri”) deb ataladi. Bu maqolani Afg‘onistonning keksa madaniyat va ilm arboblari biri Sarvar Go‘yo E‘timodiy Lohor (Pokiston)da nashr etilayotgan “Oriental kallej megezin” jurnalidan olib, urdu tilidan fors (dariy) tiliga tarjimaqilgan (Urdu tilidagi maqolaning avtoru pokistonlik olim Said Muhammad Abdullodir).

Sarvar Guyo E‘timodiyning yozishicha, “Navoiyning forscha she‘rlaridagi taxallusi xususida qarama-qarshi fikrlar mavjud. Unga ko‘ra, “Tojik adabiyoti namunalari”, Otashkada-ye ozar”, “Osori Hirotni” kabi asarlar mualliflari “Fanoiy” deb qayd etgan bo‘lsalar, “Latofatnoma-ye Faxriy”, “Riyoz ush-shua‘ro”, Nigoriston-ye suxan” va “Qomus-ul-a‘lom” kabi asarlarda “Foniy” deb yozilgan. Chunonchi “Riyoz ush-shua‘ro”da mana bu forscha bayt ham aks ettirilgan:

*Gar rasad noxushiy az xulqi xusham chun Foni,
Zonki bo noxushiy ahli jahon xush doram”.*

Ikkinchi maqola “Navoiy va osori imroniye u” (“Navoiy va uning rahbarligida qurilgan imoratlar”) deb atalib, Afg‘onistonning atoqli tarixchisi Fikriy Saljuqiy qalamiga mansubdir.

Saljuqiy o‘z maqolasida, Navoiyning ilmiy tahsili, uning qilgan safarlari, Mavaro-un-nahrda kechirgan hayoti, Hirotdagi vazifasi, Astarobod hukimdorligi, Sulton Husayn Boyqaro va Navoiy munosabatlari, Haj ziyorati azmi, xayriya binolarini qurishi, adabiy asarlari, fuqarolarga yordam ko‘rsatishi, vafoti va maqbarsi xususida batafsil so‘z yuritadi.

Maqola muallif Alisher Navoiy tashabbusi bilan qurilgan tarixiy obidalarni tilga olarkan, jumladan shunday yozadi: “Afsuski uning barcha xayriya qurilishlari haqida ma‘lumotim yo‘q. Agar “Makorum-ul-axloq” qo‘limda bo‘lsa edi, uning butun binolari xususida batafsil ma‘lumot bergan bo‘lardim. “Tom-ul-tavorix”da yozilishicha, Amir, Allohning bir ming bir nomiga teng inshoot qurishga niyat qilgan, shu jumladan 366 tasini qurishga muvaffaq bo‘lgan (“Tuhfai somiy” asari muallifi bu raqamni 370 ta deb qayd qilgan). Ulardan 90

²⁴ Usmonov O. “Afg‘on olimlari Navoiy haqida” // O‘zbekistonda ijtimoiy fanlar. 1967, № 8. – 33-37-betlar.

tasi rabot qolganlari esa madrasa, xonaqo, shifoxona, masjid, ko‘prik, havuz va boshqalar.

Saljuqiy, Alisher Navoiy qurgan obidalarni ikki guruhga bo‘lib tanishtiradi. Birinchi guruhga hozirga qadar mavjud bo‘lganlarni kiritib, ularning nomlari, joylari, xususiyatlari va hattoki ayrimlarining qurilgan yoki qayta tiklangan sanalari haqida ham ma’lumot beradi.

Ikkinchi guruhga, hech qanday nishona qolmagan obidalarni kiritib, ulardan ot tutib o‘tadi. Jumladan Navoiyning Injil daryosi bo‘yidagi shaxsiy hovlisi atrofida qurgan Jome masjid haqida so‘z yuritib, Xondamirdan mana bunday naqli qavl keltiradi:

*Chu kohl osmon feruza xishti,
Zamin az vazye lutfi on behishti.
Damida ze obi kilki nek baxton,
Ze naxlistini devorash daraxton.*

Tarjima: “Osmon tog‘idek, firuza g‘ishtdir, yer uning inoyati tufayli behishtdir. Fazilatli irsonlar fayzidan, daraxtdar o‘ngan bog‘ devolidan”.

Uchinchi maqolani Afg‘onistonning mashhur tarixchi va adabiyotshunos olimi, Afg‘oniston “Anjumane tarix” (“Tarix uyushmasi”) raisi Abdulhay Habibiy yozgan. U mazkur kitobga yozgan kirish so‘z qismida shunday degan: “Amir Alisher Navoiy Afg‘onistonning ilm-ma‘rifatparvar buyuk vazirlaridan biri. Temuriylar davri Hirot madaniyatini gullab yashnashiga katta hissa qo‘shgan va bir qator nazm va nasrlar yaratgan mutafakkir olim”.

Bu ulug‘ alloma juda ko‘p ahli ilm-u ma‘rifatlarni tarbiyalagan va bizga o‘zidan katta madaniyat meros qoldirgan. Tarix faxriga aylangan bu ulug‘ insonni o‘rganish yosh avlod uchun zarur. U tug‘ilib o‘sgan va orom olayotgan Hirot mamlakatimiz tarixida buyuk shaxsiyatlar makoni va ilm-fan uchog‘i bo‘lib kelgan.

Bu buyuk zotning maqbarasi oldinroq qurila boshlangan edi, endilikda Axborot va madaniyat vazirligi maqbara ishlarini nihoyasiga yetkazib, qabr toshini o‘rnatadi. Bu qabr toshi Kobulda tuzatildi va uni tarix uyushmasi a‘zosi Abdul Rauf Fikriy Hirotga olib ketdi.

Ayni paytda Alisher Navoiy tavalludining 525 yilligi munosabati bilan Afg‘oniston Tarix uyushmasi uning hay‘ati va ijodiyoti xususida kichik bir to‘plam ham bosib chiqardi”, – deya ma’lumot beradi Abdulhay Habibiy.

Habibiyning maqolasi pushtu tilida yozilgan bo‘lib, “De Hirot farhangi ag‘izi par Ishiyo bondi” (“Hirotning Osiyoga madaniy ta’siri”) deb ataladi. Kezi kelganda shu narsani ham eslatib o‘tish kerakki, Abdulhay Habibiy pushtu va dariy (fors) madaniyati, adabiyoti hamda tarixi borasida pushtu va dariy tillarida yozilgan yigirmaga yaqin yirik monografiyalar muallifidir. Xuroson madaniyati, jumladan Xoja Abdulla Ansoriy, Mavlono Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiylar to‘g‘risida, sufizm haqida o‘nga yaqin yirik ilmiy asarlar mana shu tinib-tinchimas olim Abdulhay Habibiy qalamiga taalluqlidir.

“Ta’lifoti Amir Alisher Navoiy” (“Amir Alisher Navoiyning asarlari”) deb atalmish maqolani yuqorida nomi zikr etilgan yosh talantli olim Muhammad

Yoqub Vohidiy yozgan. Hozirgi kunda ham ilmiy faoliyatda faol bo'lgan Muhammad Yoqub Vohidiy 1932-yil Sarpul viloyatida tug'ilgan. 1967-yili bu tadqiqotchi – afg'onistonlik olim birinchilardan bo'lib buyuk shoir Alisher Navoiy hayoti va ijodi haqidagi kitobni nashr ettirgan edi. Muhammad Yoqub Vohidiy 1961-yili Kobul universitetining adabiyot fakultetini bitirgan. Adabiyot, tarix va geografiya fanlari bo'yicha o'qituvchilik qilgan. U yigirmaga yaqin kitoblar muallifi, jumladan, Amir Alisher Navoiyning “Muhokamat ul-lug'atayn”, “Vaqfiya”, “Mezon ul-avzon” kabi asarlarini tadqiq qilib, ularning qiyosiy matnlarini qayta nashr etishga muvaffaq bo'lgan.

Vohidiyning maqolasida Alisher Navoiyning o'ttizta turkiy tildagi, uchta fors tilidagi va oltita noma'lum asarlari to'g'risida so'z yuritiladi. Bu maqola shu tomoni bilan diqqatimizni o'ziga alohida jalb qiladiki, unda Navoiy qalamiga mansubligi hali ma'lum bo'lmagan olti asar haqida bahs yuritiladi.

Ulug' bobomiz Alisher Navoiyning tug'ilganiga 525 yil to'lishi – madaniyatimiz va adabiyotimizning ulkan to'yi arafasida O'zbekistondagi navoiyshunos muhtaram olimlarimiz orasida qiziqish tug'dirar, degan maqsadda o'sha asarlarning har bittasi haqida qisqa bo'lsa ham, alohida-alohida to'xtalib o'tishni lozim ko'rdik.

1. Bu asarlarning biri “Yusuf va Zulayho”dir. Fransuz olimi E.Bloshe (1870-1937) fikricha, “Yusuf va Zulayho” Alisher Navoiy asaridir. Vohidiy esa bu asar Navoiyniki emas, deydi. Fransiya va Turkiya (Istanbul) kutubxonalarida saqlanayotgan nusxalarga qaraganda, bu asar Homidiy Balxiy (XV asr) qalamiga mansubdir, Toshkentda saqlanayotgan nusxalarga ko'ra bu asar Durbek Balxiy (XIV asr) qalamiga tegishlidir²⁵.

2. Mahzan ul-asror. Fransuz olimi Belen bu asarni Navoiy asari, deb ataydi. Vohidiy fikricha, bu asar XIV asrda yashab ijod etgan Haydar Xorazmiynikidir.

3. Sab'atu abhur (“Yetti dengiz”). Ogoh Sirri Levend ismli turk olimining fikricha, bu asar Alisher Navoiyga tegishlidir. Ahmad Otash degan boshqa bir turk olimi o'z vatandoshi Ogoh Sirriy Levendning fikrini hali zaif va ishonish qiyin deb hisoblaydi. Vohidiy bu to'g'rida ikkala turk olimining fikrlaridan qaysi biri haqiqatga yaqin ekanligini ayta olmaydi. Vohidiy bu masala to'g'risida chuqur o'ylab, bosh qotirish lozimligini bildirdi.

4. “Nazmi aqoid” (“Aqidalar nazmi”). Ba'zi manbalarda bu asarning ham Navoiy qalamiga mansubligi ta'kidlanadi. Vohidiy fikricha esa, bu asar oxirida aniq qilib, “bu asar “Mashhur” taxallusli shoirga mansub”, deb yozib qo'yilgan.

5. Qissai shayx San'on (“Shayx San'on qissasi”). Ba'zi bir olimlarning fikrlariga qaraganda bu asar Alisher Navoiyning mashhur “Lison ut-tayr”idan bir parchadir, boshqa bir guruh olimlar aytishlaricha, “Qissai shayx San'on” Alisher Navoiyning alohida mustaqil asaridir. Vohidiy aytadiki, Afg'oniston olimlari hali bu

²⁵ Shunisi muhimki, E.Bloshedan avval yashab o'tgan yana bir fransuz olimi Fransua Belen (1817–1877) Alisher Navoiy asarlari nomlarini to'g'ri ko'rsatgan (Belen F. Mir Alisher Navoiy hayoti va ijodiga oid qaydlar // Markaziy Osiyo renessansi jurnali. Maxsus son, №1. Tashkent, 2021. S.7-32; Erkinov A. “Fransua Belenning (1817–1877) Alisher Navoiy haqidagi maqolasi (1861-yil)” // “Alisher Navoiyning jahon adabiyotida tutgan o'rni” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman (20-may, 2021-yil). Samarqand, 2021. B.10-12). E.Bloshening F.Belen maqolasidan xabari bo'lmagan, shekilli.

nazariyalarning qaysi biri to‘g‘ri ekanligi haqida ma‘lum bir fikrga kelganlaricha yo‘q.

6. Munshaoti forsiy (“Fors tilida yozilgan maktublar”). Vohidiy fikridan ma‘lum bo‘ldiki, afg‘onistonlik olimlar hali shu paytgacha Alisher Navoiyning forsiy tilida yozilgan maktublari to‘planib, biror joyda nashr etilganligi haqida ma‘lumotga ega emaslar. Vohidiy bu masala ustida ham chuqur va atroflicha o‘ylab ko‘rmoqchi.

Umuman, Muhammad Yoqub Vohidiy hozir mana shu olti asar ustidailmiy ish olib borish niyatida materiallar yig‘yapti²⁶.

Alisher Navoiy ijodi va faoliyatiga bag‘ishlangan mazkur to‘plamning ikkinchi qismiga Navoiyning nazm va nasrlaridan ayrim namunalar kiritilgan.

Bu qismdagi Alisher Navoiy she‘riy asarlari Vohidiy tomonidan shoirning turkiy va forsiy devonlaridan saylab olingan bo‘lib, ular g‘azallar, bitta qasida, ruboiylar va qit‘alardan iboratdir. To‘plamdagi Navoiy nasriy asarlari esa Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asaridagi “Shoirlar zikrida”, “Mudarrislar zikrida” va “Tanbehlar zikrida” degan qismlardan tashkil topgan.

A.Habibiyn yana quyidagilarni ta‘kidlab o‘tgan: mazkur to‘plam yaqinda bosmadan chiqadi²⁷. Afg‘onistonda Navoiy yubileyiga atab yana bir boshqa kitob ham bosilmoqda. Bu kitob mashhur sharqshunos olim akademik V.V.Bartoldning Navoiy to‘g‘risidagi risolasidir. Ma‘lumki, bu risola dastavval rus tilida yozilgan va nashr etilgan edi²⁸. So‘ngra bu risolani Angliyada istiqomat qilib turgan atoqli sharqshunos olim marhum V.M.Minorskiy tomonidan ingliz tiliga tarjima etib, nashr qilgan. Ingliz tilidagi ushbu risolani Kobul universiteti adabiyot fakulteti raisining o‘rinbosari Mir Husayn shoh forsiy (dariy) tiliga tarjima qildi. Risola hajmi taxminan sakson sahifadan iborat bo‘lib, yaqin kunlarda u ham bosmadan chiqadi.

Xulosa qilib aytganda, Afg‘onistonda nashr etilgan mazkur to‘plam Afg‘onistondagi Alisher Navoiyga bag‘ishlangan dastlabki katta kitob sifatida katta ahamiyatga ega bo‘ldi.

²⁶ Darhaqiqat, bu olim Alisher Navoiy ijodi bo‘yicha salmoqli ishlarni amalga oshirib kelayotgani bilan ilmiy jamoatchilikka yaxshi ma‘lum: Muhammad Yoqub Vohidiy 1932-yil Sarpul viloyatida tug‘ilgan. 1967-yili tadqiqotchi afg‘onistonlik olim birinchilardan bo‘lib buyuk shoir Alisher Navoiy hayoti va ijodiga haqidagi kitobni nashr ettirgan edi. M. Yoqub Vohidiy U 1961-yili Kobul universitetining adabiyot fakultetini bitirgan. Adabiyot, tarix va geografiya fanlari bo‘yicha o‘qituvchilik qilgan. U 20 ga yaqin kitoblar muallifi, jumladan Amir Alisher Navoiyning “Muhokamat ul-lug‘atayn”, “Vaqfiya”, “Mezon ul-avzon” kabilari asarlarini tadqiq qilib, ularning qiyosiy matnlarini qayta nashr etishga muvaffaq bo‘lgan.

²⁷ Ayni to‘plam haqidagi ba‘zi fikrlar quyidagi maqolada aks etgan: Shomuhamedov Sh., Musayev B. Navoiy haqida chet elda yangi kitob // O‘zbekiston madaniyati. 1967-yil, 8-iyul.

²⁸ Bunda V.V. Bartoldning katta hajmdagi “Amir Alisher Navoiy va siyosiy hayot” nomli katta maqolasi nazarda tutgan: Bartold V.V. “Mir Ali-Shir i politicheskaya jizn” // Bartold V.V. Sochineniya. Moskva, 1964. Tom II(2). S. 199-260.

FILOLOGIYA**XORAZM JADID ADABIYOTI: NAMOYANDALAR, IJOD
NAMUNALARI VA YANGICHA QARASH**

**Sayyora
SAMANDAROVA**
Filologiya fanlari
nomzodi, dotsent.

**Umid
BEKMUHAMMAD**
Tarix fanlari bo'yicha
falsafa doktori

UO'K 40.220

Annotatsiya: ushbu maqolada Xorazm jadid adabiyoti namoyondalari, ularning ijodiy faoliyati yoritib beriladi. Shuningdek, jadid adabiyotiga xos tamoyillar asosida Xorazmlik ijodkorlarning ayrimlariga ham baho berib o'tiladi.

Аннотация: в статье освещены представители современной хорезмской литературы и их творческая деятельность. Также, исходя из принципов современной литературы, будут даны оценки некоторым творцам Хорезма.

Annotation: in this article, representatives of modern Khorezm literature and their creative activities are highlighted. Also, based on the principles of modern literature, some of the creators of Khorezm will be evaluated.

Kalit so'zlar: jadid, adabiyot, Xorazm, Boboohun Salimov, "Tarjimon" gazetasi, she'riyat, dramaturgiya, teatr.

Ключевые слова: джадид, литература, Хорезм, Бобохун Салимов, газета «Тарджимон», поэзия, драматургия, театр.

Key words: jadid, literature, Khorezm, Bobohun Salimov, "Tarjimon" newspaper, poetry, dramaturgy, theater.

Professor Begali Qosimov "Milliy uyg'onish" asarida yozganidek, "jadid adabiyoti mohiyatan yangi adabiyot edi. Chunki u qarashlarni yangiladi, fikrlarni yangiladi, o'zlikni qaytardi" [1].

Begali Qosimov shu tarzda jadid adabiyotiga baho berarkan, tadqiqotlariga asoslanib yaratilgan asarlarni tahlil qiladi va shularga tayanib, quyidagicha xulosalarga keladi:

"Jadidchilikning ruhi va mazmunini o'zida bekami ko'st namoyon etgan jadid adabiyoti milliy ong va sezim taraqqiyotida beqiyos rol o'ynaydi. Bu adabiyotning ilk namunalari badiiyatiga ko'ra u qadar yuksak emas, g'oyalar yaydoq beriladi. Yalang'och da'vat va chaqiriqlar, shoirbozlik ko'zga tashlanadi.

Jadid adabiyoti 1910-yillarning oxiri, 1920-yillarning boshidagina har jihatdan to‘laqonli adabiyotga aylandi.

Jadid adabiyotining birinchi bosqichi – 1905-1917-yillar adabiyotida Turkiston jadidchiligining quyidagi xususiyatlari o‘z ifodasini topdi:

1. Ma’rifatga maqsad emas, vosita sifatida qarash.
2. Erksizlikni, mustamlaka idora usulini anglash, uning sabablarini va undan qutulish yo‘llarini izlash.
3. Millat ozod va mustaqil bo‘lishi kerak. O‘z milliy vataniga, tiliga, ilm-faniga, qonun-qoidasiga ega bo‘lmog‘i lozim. Bularsiz hech bir millatning kelajagi yo‘q.
4. Iqtisod hamma narsaning asosidir.
5. Jadidchilik dinni rad etmadi. Aksincha uni taraqqiy qildirish, zamonaviylashtirish yo‘lidan bordi. Jadidlarning katta qismi jumhuriy idora usulini qo‘llab chiqqan bo‘lsalar-da, uning mutlaqo shar’iy asoslarga qurilishini orzu qildilar. Biroq bu sha’riy davlat mutaassiblikdan xoli bo‘lmog‘i lozim edi [2].

Begali Qosimov shu tarzda jadid adabiyotidagi asosiy jihatlarni davrda kechgan jarayonlar, jadidchilik harakati, ularning maqsad, vazifalari, g‘oyalari asosida tahlil qilib chiqadi va ularning har biriga oid ko‘plab ijodkorlar asarlaridan misollar keltiradi.

Turkiston, Buxoro jadidchiligidan Xorazm jadidchiligining farqli jihatlari borligi singari, jadid adabiyotida ham Xorazmning alohida o‘rni borki, bu borada, afsuski, hali mukammal tadqiqot ishlari olib borilmagan.

Avvalo, jadid publitsistikasiga to‘xtalib o‘tsak. “Tarjimon” gazetasidagi tarixiy faktlardan ma’lumki, “Ramazon Saydashevning jadid maktabidagi pedagogligidan tashqari Xorazmdan Qrimga – “Tarjimon” gazetasi bosh muharriri Ismoil Gaspuraliga maqolalar yozib turganligidir. Tabiiyki, vaziyatni, borayotgan jarayonni kuzatib, tahlil qilib, shular asosida o‘z munosabatini, ta’sirini bildirib turgan Ismoilbek Gaspurali Xorazmdan kelgan har bir xabarni gazetada “Xivadan maktub” ruknida chop etib turgan. Shu tarzda “Mulla Ramazon”, “Ramazon Saydashev”, “R.Saydashev” nomlari bilan vohada kechayotgan har bir jarayon, voqeliklar gazetada nashr qilib turilgan. Oldinlari Rossiya, Kavkaz, Turkistondagi gazetalar va muxbirlar orqali yoritib borilgan Xorazm bilan bog‘liq jarayonlar bevosita Ramazon Saydashevning jurnalistlik faoliyati orqali Qrimda nashr etilib, minglab muxlislar va turli hududlarga yetib bordi. Afsuski, Ramazon Saydashevning pedagoglik va jurnalistik faoliyati tarix fanida umuman tadqiq qilinmagan.

Ramazon Saydashev o‘zi singari “Tarjimon” gazetasiga maqolalar yozadigan yana bir maslakdosh shogirdini yetishtirdiki, bu ijodkor G‘ofur

Usmoniy edi. U XX asr boshlarida Xiva, Yangi Urganch shaharlaridagi jadid maktablarida o‘qituvchilik qilgan va Ramazon Saydashevning ta’lim va matbuot sohasidagi shogirdi bo‘lgandi” [3].

G‘ofur Usmoniy “Tarjimon”dan tashqari “Vaqt” gazetasiga ham Xorazmdagi ta’lim, tibbiyot va ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar to‘g‘risidagi maqolalarini chop ettirib turgan. Afsuski, G‘ofur Usmoniyning hayoti va faoliyati tarix fanida tadqiq qilinmagan.

Agarki, Ramazon Saydashev va G‘ofur Usmoniylar hayoti, faoliyati, ijodi tadqiq qilinsa, katta ehtimol bilan ularning jadid adabiyotiga qo‘shgan hissalarini borligi ham ma’lum bo‘lardi.

Ma’lumki, o‘zbek adabiyoti, xususan XX asr boshlaridagi Xorazm adabiy muhitini Avaz O‘tar ijodisiz tasavvur qilish qiyin.

Avaz O‘tar (1884-1919) – Xorazm ma’rifatparvar shoirlaridan bo‘lib, uning asarlarida jadidchilik g‘oyalari aks etgan va doimiy ravishda Xorazm jadidlarini qo‘llab quvvatlagan ijodkor. U Qrimda nashr etiladigan “Tarjimon” gazetasini o‘qib, uni Xorazmda targ‘ib qilib borgan va Xivada 1905-yilda jadid maktabi ochgan Mamat mahramning eng yaqin maslakdoshi bo‘lgan.

“Avaz O‘tar Xivalik Polvonniyoz Gadoniyoz o‘g‘lining Gadikbo‘yi hududi To‘rt shovvozbobo machit qavmidagi xonadonida tug‘ilgandi. Ajdodlari, xususan, otasi Polvonniyoz Gadoniyoz o‘g‘li xon saroyida O‘tar lavozimida faoliyat ko‘rsatgan va o‘z davrining mashhur ijodkorlaridan Ogahiy, Komil Xorazmiy, Bayoniylar bilan do‘st tutingan.

Shu bois Avaz ham sulola nomidagi O‘tar so‘zini o‘ziga taxallus qilib tanlagan. O‘tar Xiva xonlarining xos sartaroshi bo‘lib, hukmdor va shahzodalarning soch-soqolini olgan, o‘g‘il bolalarni sunnat qilgan va shu faoliyati uchun xazinadan maosh olgan.

Avaz dastlab Xivadagi eski maktabda, keyin esa Madaminxon madrasasida tahsil oladi. Otasi va uning ijodkor do‘stlari ta’sirida Avaz adabiyotga havas ruhida voyaga yetib, madrasada o‘qib yurgan davridayoq sharq adabiyoti mumtoz vakillaridan Hofiz Sheroziy, Abdurahmon Jomiy, Lutfiy, Alisher Navoiylarning ijodiga ixlos qo‘yib, ularning merosi bilan yakindan tanishdi va she’rlar yoza boshlaydi. XX asr boshlariga kelib Avaz O‘tar xalq o‘rtasida tanilib, she’rlari sozanda va xonandalar tomonidan kuyga solinib qo‘shiq bo‘lib aytila boshlanadi” [4].

Shoirning ustozlari Bayoniy, Tabibiy, zamondoshi Jumaniyoz Xivaqiy, do‘sti Hasanmurod Qori Laffasiy, Bobojon Tarroh va boshqalar uning iste’dodiga yuksak baho berganlar. Natijada Avaz O‘tar haqidagi bu xildagi ta’riflar Xiva xoni Muhammad Rahimxon II – Feruzxonga yetib boradi va Avazni saroyga

chaqirtirib, Tabibiyga shogird qilib topshiradi. Tabibiy juda ko‘p ilm ahliga g‘amxo‘rlik qilganidek, Avazga ham axloq, ilm va she‘riyat bobida ko‘p narsa o‘rgatadi. Shuning uchun shoir turli davrlarda yozilgan she‘rlarida Tabibiyni o‘ziga ustoz bilib, zo‘r hurmat bilan tilga oladi:

*Ne g‘am emdi, Avaz, nazm ilmida bo‘lsang Tabibiydek,
Ki derlar, ko‘rgan el nazmingni ustodishta sallomno.*

Avaz kamolotga yetgan bir paytda sil kasaliga chalinadi va davolanish uchun Kavkaz va Qrimga (1905-1906) boradi. Avaz O‘tar Bokuda ozarbayjon jadid maktablari bilan tanishadi, Tohirzoda Sobir (1860-1911) singari shoirlar bilan uchrashib do‘stlashadi va ular bilan keyin ham ijodiy aloqada bo‘ladi. Sulton Majid G‘anizoda (1886-1937) tomonidan tashkil etilgan maktablar faoliyati bilan tanishadi. Safarali Valibeyov (1861-1902)ning “Vatan tili”, “Usuli jadid”, “Lisoniy forsiy” nomli asarlari va “Xazinai axbor” nomli ikki jildlik qomusiy lug‘atini ham Xorazmga olib keladi. Kavkaz va Qrim safari Avaz O‘tar ijodida alohida ahamiyatga ega bo‘ldi. U safar davomida Kavkaz, Qrim xalqlari hayoti, madaniyati, adabiyoti va boshqalar bilan yaqindan tanishish imkoniyatiga ega bo‘ldi hamda ozarbayjon, qrim tatar xalqlarining ilm-fan, madaniyat yangiliklari bilan qiziqdi. Qrimdagi “Tarjimon” gazetasi tahririyatida bo‘ladi.

Xorazmga kelganida Rossiya, Kavkaz, Qrimda nashr etiladigan ko‘plab gazeta-jurnallar, kitoblarni olib keladi. U doimiy ravishda rus, ozarbayjon, tatar tillarida chiqadigan gazetalarni muntazam ravishda kuzatib borgan. Toshkent, Farg‘ona va Samarqandda chop etilgan jadid matbuoti bilan bevosita aloqada bo‘lib, yozgan g‘azallaridan ba‘zilarini ularda nashr ham ettirdi. Farzandini Islomxo‘ja tomonidan tashkil etilgan Xivadagi jadid maktabiga beradi.

Shoir ijodi juda ham rang-barang bo‘lib, qamrovi nihoyatda keng edi. U mumtoz adabiyotimizdagi g‘azal, muxammas, mustazod, musamman, murabba’, mulamma’, tarje‘band, soqiynoma, ruboiy, qit‘a, fard kabi turlarida ijod qildi. Avaz O‘tar 1919-yilda 35 yoshda vafot etadi.

Avaz O‘tardan boy ijodiy meros qoldi. U hayotlik vaqtidayoq she‘rlarini bir joyga to‘plab devon tartib qildi va ularni “Saodat ul-iqbol” deb nomladi. Shoir tuzgan devonlarini 1908-yilda xattot mulla Boltaniyoz Qurbonniyoz o‘g‘liga berib ko‘chirtirgan. Shoirning bu devonlari O‘zR FA Abu Rayhon Beruniy nomli Sharqshunoslik institutining qo‘lyozmalar fondida saqlanmokda. Uning g‘azallari Xivada litografiya usulida o‘zi hayot vaqtidayoq chop etilgan edi. Avaz O‘tar ijodidan namunalar Xorazmda ko‘chirilgan turli xil bayoz va tazkiralardan munosib o‘rin oldi. Shoirning asarlari “Oyna”, “Vaqt”, “Mullo Nasriddin” kabi o‘z davridagi vaqtli matbuot sahifalarida chop etilgan. Avaz O‘tarning Fuzuliy, Munis, Ogahiy, Komil, Feruz va boshqa shoirlarning g‘azallariga bog‘langan

taxmislari ham mavjud. Shoir ozarbayjon adabiyotining buyuk siymosi Muhammad Fuzuliyning hurlik, muhabbat va shaxs erkinligi masalasiga bag'ishlangan "Yozmishlar" radifli g'azaliga go'zal muxammas bog'laydi. Muxammasda shoir insonlarning baxtli bo'lishlari ijtimoiy tuzum bilan ham mustahkam bog'liq degan xulosaga keladi.

Jadidchilik g'oyalarini keng targ'ib etish Avaz O'tar ijodiga xos xususiyatlardan biridir. Bu uning "Til", "Maktab", "Xalq", "Fidoyi xalqim", "Topar ekan qachon?" degan she'rlarida yaqqol ko'rinadi.

Avaz O'tarning hajviy asarlarida esa Rossiyaning mustamlakachi va mahalliy amaldorlari, boylik orttirish yo'lida aldanchilik, riyokorlik qiluvchi boylar, sudxo'rlar va shularga o'xshash razil shaxslarning qilmishlari fosh etilgan.

Avaz O'tar bir qator asarlarida ijtimoiy tengsizlik va uning keskinlashib borayotganligini haqqoniy tasvirlab, falakni "g'addor", zamonani esa "kaj" deb ataydi. Shoir ijtimoiy ruhdagi she'rlarida o'zining ozodlik, baxtli hayot haqidagi qarashlarini bayon qilgan. "Hurriyat", "Sipohiyarga", "Xalq", "Topar ekan qachon?" "Fidoyi xalqim", "Ulamolarga" kabi qator asarlarida Avaz O'tarning kelajak xususidagi fikrlari o'z aksini topgan.

Avaz O'tar ijtimoiy she'riyati zamirida zulm va zo'ravonlik hisobiga to'plangan boyliklarga nafrat, ikki tomonlama zulm ostida qolgan mehnatkash xalq hayotiga achinish tuyg'usi yotadi. Shoir o'sha jamiyatda yashab turgan kishilar o'rtasidagi tafovutlarni, qarama-qarshiliklarni ro'yi rost ochib tashlaydi.

Ayniqsa Avazning ko'z o'ngidagi jarayonlar, xususan, Rossiya imperiyasining birinchi jahon urushiga qo'shilishi, mustamlaka xorazmliklar hayotini og'ir ahvolga tushirishi ijodiga ta'sir qildi. Natijada mehnatkash xalq ahvoli battar og'irlashib, soliqlarning ko'pligi xalqning dardini yanada qiyinlashtirdi. Shu boisdan ham Avaz O'tar xalq dardini o'z dardi sifatida ifodalagandi:

*Yo'q jahon mulkida bizdek ojizu bechora xalq,
Zulm tig'i birla bo'lg'an bag'ri yuz ming pora xalq...
Ey Avaz, bo'lmas, shuningdek, barho ovvora xalq.*

Avaz O'tar og'ir kasal bo'lgani bois shu davrdagi jadidlarning siyosiy kurashlariga qo'shilmagan. Biroq u ma'nan ularni qo'llab-quvvatlab, "Maktab", "Til", "Xalq", "Hurriyat" nomli she'rlar yozgan. Ayniqsa, 1917-yil aprelida Boboovun Salimov, Husayinbek Matmurodovlarning "Idorayi marshrutiya" – parlament tuzishini hurriyat yo'lidagi qadamlardan deb bildi va "Hurriyat" nomli she'r yaratdi.

*Siyosat mahv bo'ldi, yashasun olamda hurriyat,
Bori el ittifoq ila jahonni aylasun jannat...*

Xiva shahrida ma'rifatparvar, jadidchilik g'oyalarini kuylagan Avaz O'tarning uy-muzeyi tashkil etilgan va haykali, byuyesti o'rnatilgan. U haqda Erkin Samandarning "Erk sadosi" dostoni, Ahmad Bobojonning "G'azal fojiasi" dramasi, Sa'dulla Siyoyevning "Avaz" nomli romani yaratilgan. N.Qobulov, V.Mo'minova, Ibrohim Haqqul tomonidan "Avaz va uning adabiy muhiti" nomli monografiya, Nurmuhammad Qobulovning ikki jildlik "Xorazm adabiy muhiti" to'plamida ham Avaz O'tarning hayoti va ijodi yoritib o'tilgan. A.O'tar hayoti va ijodi bo'yicha filologiya, pedagogika yo'nalishlarida bir nechta dissertatsiyalar himoya qilingan.

Avaz O'tar Xivadagi Chodirli Eshon qabristoniga dafn etilgan.

Laffasiyning "Tazkira shuaro" asarida Xorazmlik jadidlar tomonidan yaratilgan nazmdagi asarlar jadid adabiyoti, she'riyatining tarkibiy qismini tashkil etadiki, bu borada Avaz O'tar ijodi singari Boboovun Salimovning ijodiy faoliyati ham jadid she'riyatining yorqin namunalaridir.

Xorazmdagi jadidchilik harakati va ular mansub bo'lgan siyosiy harakat- "Yosh xivaliklar"ning namoyondalari orasida asosan Boboovun Salimov boshqa safdoshlaridan ijodkorligi bilan alohida ajralib turgan. Ya'ni, Polvonniyozhoji Yusupov, Xudoybergan Devonov, Nazir Sholikorov va boshqa jadid liderlar kabi uning ham siyosiy faoliyati kurashlar, islohotchilik g'oyalari bilan o'tgan bo'lsada, undan asosiysi boy ijodiy, ma'naviy meros qoldi.

Boboovun Salimov she'riyatida jadidlar g'oyalaridagi singari ma'rifat, ta'lim mavzulari yoritilgan. Shuningdek, u jamiyatda ro'y berayotgan salbiy munosabatlarni yo'qotish uchun ham mudroq g'ururni uyg'otish lozimligini anglab yetgandi. Shu bois ham Boboovunning ushbu she'rida jadidlarning g'oyasi aks etgandi":

*Xazon faslida bulbuldek,
Dil afgor o'lg'on o'xshaydur.
Jaholat dardiga barcha
Giriftor o'lg'on o'xshaydur,
Sukut aylab demas bu kun
Rost so'zni shayxulislomlar.
Xaloyiq ichra bid'atlar,
Baddiydor o'lg'on o'xshaydur...*

"Ojizo" taxallusi bilan ijod qilgan Boboovun Salimovning boshqa she'rlarida ham mustamlakachilik asorati davriga xos mahzunlik, jamiyatdagi voqeliklarga real baho berish aks ettirilgan.

Shoirning quyidagi she'rida shunday shu holatga oid misralar bor:

*Ojizo, zor ko'ngillar,
Bo'ldi xandon oqibat.
Bizlarga zulm etganlar,
Bo'ldi yakson oqibat...*

Ayniqsa uning “Maktab” sarlavhali she'ri xalq ta'limi uchun sidqidildan faoliyat ko'rsatgan jadid ziyolisining yorqin qiyofasini ko'rsatadi:

*Xushdur ne balo havoyi maktab,
Jon o'lsa ravo fidoyi maktab.
Maktab demaki madori ilmdir,
To ilm iladur baqoyi maktab,
Rashk o'tiga o'rtamish Eramni,
Gulzori farah fazoyi maktab
Anvoyi ilm ma'danidir.
Har go'shayi bir saroyi maktab.
Tan o'lg'usi bulbuli bahorda.
Tifloni g'azal saroyi maktab.
Har kimda bor ersa jahl dardi
Daf aylagusi davoyi maktab
Go'daklar adibu olim o'lmas.
To chekmaguncha jafo maktab,
Topmoq tilasang ikki jahonni
Zinhor bo'l oshnoyi maktab,
Xorazm elin aylagay munavvar,
Nuri qamari saymoyi maktab,
Mingdan birini tugatmas Ojiz
Yuz yil desa ham sanoyi maktab.*

Jadid she'riyatining yorqin namunasi bo'lgan Boboovun Salimovning hayoti, shuningdek, ijodi umuman tadqiqotchilar tomonidan o'rganilmagan bo'lib, maxsus ilmiy tadqiqotni talab qiladi.

Boboovun Salimovning safdoshi bo'lgan Husayinbek Muhammadmurodov xonlikdagi nufuzli davlat arbobi Matmurod devonbegining o'g'li edi. Ana shunday mavqega ega sulola vakili XX asr boshlaridagi Xorazm jadid liderlaridan biri bo'lib, 1917-yil aprelida tashkil etilgan hukumat raisi qilib saylangan va islohotlarni amalga oshirishga kirishgandi.

Feruzxon davridan boshlab saroydagi nafaqat amaldorlar, balki ijodkorlar orasida ham o'z she'riyati bilan e'tibor topgan Husayinbek Feruzxonning tavsiyasi bilan o'ziga Noziriy taxallusini tanlagandi. Noziriy mumtoz adabiyotga xos ko'plab g'azallar yozib, boy ijodiy meros qoldirgan va adabiy asarlari Toshkentdagi sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondida saqlanmoqda. Agarki Noziriy ijodiy merosi tadqiq qilinsa, uning ijodida lirik she'rlargina emas, jadid adabiyotiga xos ijtimoiy-ma'rifiy mavzudagi asarlar ham topilishi aniq.

Negaki, o'z davridagi siyosiy jarayonlarning eng old saflarida yurgan, jamiyatni harakatlantiruvchi ta'sir kuchiga, nufuziga ega shaxs, tabiiyki, o'zi orzu qilgan, intilgan g'oyalarni ijodida aks ettirgan bo'lishi aniq.

Bekjon Rahmondek jadidlarning ilg'or vakili esa Fitrat, Cho'lpon, Zakiy Validiy singari ijod-u ilm ahli bilan maslakdosh do'st edi. U "Inqilob quyoshi" nomi bilan Xorazmda matbuotga asos solgan ijodkor va 1923-yilda 580 ta Xorazmning xalq maqollarini to'plab "Otalar so'zi" nomi bilan nashr ettirgan folklorshunos ham bo'lgan. Bekjon Rahmonning mazkur to'plamida "Ertaga osh qolsa – davlat, ish qolsa – mehnat", "Davlat – og'zibirchilik", "Rohat – mehnatning orqasida", "Tek turgan to'q yurar", "Bir kun tuz yegan yerga 40 kun salom", "Ota-ona taxt etar – baxt eta bilmas", "O'tni kavlasang o'char, qo'shnini kovlasang ko'char", "O'g'ri boyimas, yolg'onchi yolchimas", "Onasini ko'r qizini ol, qirog'ini ko'r, bo'zini ol" singari tarbiyaviy, pand-nasihathunahidagi maqollar, hikmatli so'zlar mavjud.

1925-yilda u Muhammad Yusuf Devonzoda bilan hammualliflikda "Xorazm musiqiy tarixchasi" kitobini Moskva shahrida nashr qildirgandi. Fitrat "O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi" asarida Bekjon Rahmon hamda Muhammad Yusuf Devonzodalarning asaridan g'oyat ta'sirlanganini yozgan va

ushbu kitobning musiqashunoslikda tutgan o‘rniga g‘oyat yuksak baho bergan edi. Musiqa nazariyasi va tarixiga doir eng e‘tiborli manba bo‘lgani bois, B.Belyayev hamda G. Former kabi rus va xorij musiqashunoslari ham Bekjon Rahmon, Devonzodalarning asariga murojaat qilishgandilar.

Shu yili yana “Xilvati so‘fih” asarini ham yozib boshlaydi.

“Bekjon Rahmon tilshunos sifatida 1926-yilning 26-fevral – 5-mart kunlari Boku shahrida o‘tkazilgan Birinchi Turkologiya qurultoyida qatnashish uchun O‘zbekiston delegatsiyasi tarkibiga kiritiladi. Ma‘lumki, ushbu qurultoyda V.V.Bartold, S.Y.Malov, A.A.Miller, S.F.Oldenburg, R.R.Poppe, A.N.Samoylovich, K.Yudaxin, V.B.Tomashevskiy kabi rus, M.F.Ko‘pruluzoda (turk), Paul Vittek (nemis), Bakir Cho‘ponzoda (qrim-tatar), A.Boytursun (qozoq) singari dunyodagi mashhur 131 ta olimi qatnashgandi. O‘zbekistondan esa Ashurali Zohiriy, Elbek, Rahim Inog‘omov, G‘ozi Olim Yunusov, Nazir To‘raqulov, Shokirjon Rahimiy, I.Sadriy, A.Abdujabborovlar qatorida Bekjon Rahmon ham bor edi.

Qurultoyda turkiy xalqlar adabiyoti va tilshunoslikka oid 38 ta ma‘ruza o‘qilgan va muhokama qilingandi. Muhokamada so‘zga chiqqanlar orasida Bekjon Rahmon ham bor bo‘lib, aynan ana shu qurultoyda Navoiyning 500 yilligiga tayyorgarlik ko‘rish va uning ijodini dunyoda ommalashtirish, targ‘ib qilish masalalari ko‘rib chiqilgandi. Shu tarzda nafaqat O‘zbekiston miqyosidagi madaniy, adabiy tadbirlarda, balki dunyoda bo‘lib o‘tayotgan yetuk olimlar ishtirokidagi anjumanlarda ham faol qatnashayotgan Bekjon Rahmon respublikamizning eng faol ziyolisi sifatida tanilgan” [5].

1926-1929-yillarda O‘zbekiston SSR xalq komissarlari kengashi raisi Fayzulla Xo‘jayevning taklifi bilan Samarqandga kelib, respublika maorif komissarligining “Maorif”, “Alanga” jurnallarida va “Yangi alifbo” qo‘mitasida faoliyat ko‘rsatadi hamda “O‘zbekistonda lotinchilik harakati”, “Yangi alifbe harfi sirasi to‘g‘risida”, “Bag‘don shevasi” singari tilshunoslik, adabiyotshunoslik va san‘atshunoslikka oid maqolalar, “Salom” she‘rini 1930-yilda yozib, chop ettiradi.

Afsuski, Bekjon Rahmondek serqirra faoliyat sohibining ijtimoiy-siyosiy, ma‘rifiy, diplomatik, matbuot, pedagogik sohalariga qo‘shgan hissasi singari, adabiy-ilmiy merosi ham tadqiq qilinmay kelinmoqda.

Tarixiy faktlardan ma‘lumki, Komil Devoni (1887-1938) “Yosh xivaliklar” partiyasining a‘zosi bo‘lgan ijodkor. 1887-yilda Xivaning Sangar qishlog‘ida tug‘ilgan. Muhammad Komil Ismoiljon o‘g‘li. Bobosi Muhammad Panoh Xiva xonligining to‘p quyuvchi qurolsoz ustasi, shuningdek, naqqosh, xattot, musiqa va adabiyot bo‘yicha ham mahoratga ega bo‘lgan. Xorazmdagi

ijtimoiy-ma'rifiy, adabiy jarayonlarning faol ishtirokchisi bo'lgan Komil Devoniylarning hayoti, ijodiy merosi ham, afsuski, to'liq tadqiq etilmagan. Faqatgina taniqli shoir, dramaturg Komil Avaz tomonidan 2008-yilda O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyotida Devoniylarning hayoti yoritilgan ocherk va ayrim ijod namunalari nashr etilgandi.

Komil Devoniylarning singari Safo Mug'anniy ham Xorazmdagi ijtimoiy-siyosiy va ma'rifiy jarayonlar, shu singari adabiy harakatchilikda faol qatnashgan ijodkor edi.

Shoir va xonanda, bastakor. Asl ismi hujjatlarda Safo Olloberganov bo'lib, 1882-yil Xiva xonligiga qarashli Gandimiyon (Gandumikon) qishlog'ida kambag'al dehqon oilasida tug'ilgan. Feruzxon saroyiga Safo Mug'anniy olib kelgan va unga homiylik qilgan inson xonlikning eng mo'tabar zotlaridan vaziri akbar Islomxo'ja edi. Natijada Safo Mug'anniy Feruzxon saroyida ko'zga ko'ringan sozandalaridan tanbur, dutor va boshqa milliy musiqa sozlarida kuy chalish mahoratini va bastakorlik sirlarini mukammal darajada o'zlashtirdi. San'at va she'riyat ilmini o'rganib, Xorazm shoirlarining, shuningdek, o'zining yozgan she'rlariga kuylar bastalab, ijro etdi.

Safo Mug'anniy nafaqat adabiyot, san'at madaniyat xodimi, balki jamiyatni isloh qilish, davlat boshqaruvini takomillashtirish, Yevropa madaniyati yutuqlarini vohaga tatbiq etish bilan shug'ullanishga harakat qiladi. Safo Mug'anniy xonlik ag'darilishi bilan taraqqiyparvar inson sifatida "Yosh xivaliklar"ni qo'llab-quvvatlab, jadidlarning ushbu partiyasiga a'zo ham bo'lib kirgandi.

Afsuski, Safo Mug'anniy 1937-yilda "xalq dushmani" sifatida qamoqqa olinadi va 1938-yilda 10 yilga MTL (mehnat tuzatuv lageri)ga surgun qilinadi. Dastlab O'zbekistondagi Malik sovxozida, keyin esa 1941-yil 20-fevral sanasi bilan ishga tikilgan ma'lumotnomada, Yaroslavl viloyati, Ribin tumani, Voljskiy MTLda hukmni o'tagan va vafot etgan.

Safo Mug'anniy hayoti, faoliyatigina emas, adabiy merosi ham maxsus tadqiqotni talab qiladi.

Jadid adabiyoti, xususan, dramaturgiyasini Hamza Hakimzoda Niyozisiz tasavvur qilish qiyin. E'tiborli tomoni Xorazmda Hamza Hakimzoda Niyoziy tomonidan yaratilgan sahna asarlari vohadagi teatr, dramaturgiyaning asosi hisoblanadi.

Ma'lumki, "1921-yil noyabridan Hamza Xorazm respublikasidagi kasaba uyushmalari tashkilotida ishlash bilan birga, ko'plab dramalar yaratdi va ularda jadidchilik g'oyalari o'z ifodasini topgan. 1922-yil 2-martda Xiva shahrida teatrga asos soldi va o'zi ko'plab dramalarni rejissyor sifatida sahnalashtirdi, ayrimlarida rollarni ham ijro qildi. Tojizoda, Masharif Polvonov, Umar Qurboniy va boshqa

sa'natkorlarni teatr atrofiga jipslashtirdi. Hamzaning bevosita Xorazmda yaratilgan "Xorazm inqilobining uchinchi loyihasi" nomli to'rt pardali, yetti ko'rinishdan iborat pyesasini "Xon zulmi" deb ham ataladi" [6].

Professor Laziz Qayumovning "Hamza" (Toshkent-1989) hamda Ollanazar Sobirovning "Xorazm teatri" (Toshkent-1991) monografiyalaridagi tahlillarga ko'ra, "bundan tashqari Hamza yana o'z asarlari asosida sahnalashtirgan "Boy ila xizmatchi", "Tuhmatchilar jazosi", "Zaharli hayot", "Farg'ona fojialari" asarlarinigina emas, G'ulom Zafariyning "Erk bolalari"ni ham Xiva teatrida namoyish etgan dramaturg, rejissyor edi. Hamza sahnalashtirilgan pyesalarini faqat Xivadagina emas, Xorazm vohasining turli hududlarida ham namoyish qilib borgan" ijodkor bo'lgan.

O'zbek jadid adabiyotining namoyondalaridan biri va 1910-1913-yillarda Xorazmda faoliyat ko'rsatgan pedagog, shoir Muhammadsharif So'fizoda bo'lib, o'zbek demokratik va ma'rifatparvarlik davri adabiyoti an'alarini davom ettirgan ijodkor edi. U uch yil davomida Xorazmdagi jadid maktabida faoliyat

ko'rsatibgina qolmay, jadidlar g'oyasini aks etdirgan adabiy asarlar yaratgan va o'z davridagi adabiy muhitning faol ijodkori edi.

So'fizoda hayoti, faoliyati, ijodiy merosi garchi istiqlol yillarida tadqiq va targ'ib qilinayotgan bo'lsa-da, uning Xorazmdagi uch yillik pedagoglik, shoirlik faoliyati, yaratgan asarlari hanuz to'liq tadqiq qilmay kelinmoqda.

Umuman olganda Xorazm jadid adabiyoti, uning o'ziga xos xususiyatlari, boshqa hududdagi adabiy jarayonlardan farqli va o'xshash jihatlari, yaratilgan asarlar, janrlari, ulardagi g'oya, ijodkorlarning faoliyati, adabiy portretlari fundamental tadqiq qilinishini kutib turibdiki, bu adabiyotshunoslar zimmasidagi mas'uliyatli vazifalardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Begali Qosimov, "Milliy Uyg'onish", "Ma'naviyat" nashriyoti, Toshkent-2002-yil, 124-bet.

2. Begali Qosimov, “Milliy Uygʻonish”, “Maʼnaviyat” nashriyoti, Toshkent, “Maʼnaviyat” nashriyoti, Toshkent-2002-yil, 148-bet.
3. U.Bekmuhammad “Xorazm jadidchilik harakati ensiklopediyasi”, Urganch – 2024-yil; 17, 330-betlar.
4. N.Qobulov, V.Moʻminova, I.Haqqul, “Avaz va uning adabiy muhiti”, Toshkent – 1989-yil, 28-bet.
5. Sayyora Samandar, Umid Bekmuhammad “Xorazm jadidchiligi: islohotlar, taʼlim va adabiyot”, Urganch – 2024-yil, 180-bet.
6. Laziz Qayumov “Hamza”, Toshkent-1989-yil, 147-bet.

FILOLOGIYA**O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARINING SO‘NGGI DAVRLAR
TERMINOLOGIYASI**

**Ravshan
XUDOYBERGANOV**
Xorazm viloyati
hokimi maslahatchisi,
f.f.n., dotsent.

**Ma'rufa
MATMURATOVA**
UrDU magistranti

UO‘K 55.510

***Annotatsiya:** maqolada o‘zbek va ingliz tillarida umumiylik kasb etuvchi lingvistik terminlar yuzasidan fikr yuritildi.*

***Аннотация:** в статье идёт речь лингвистических терминах узбекского и русского языков.*

***Annotation:** the article deals with linguistic terms of the Uzbek and Russian languages.*

***Kalit so‘zlar:** lingvistik termin, termin, terminologiya, lisoniy birlik, lingvistik birlik.*

***Ключевые слова:** лингвистический термин, термин, терминология, языковая единица, языковая единица.*

***Key words:** linguistic term, term, terminology, linguistic unit, linguistic unit.*

Ma'lumki, so'nggi yillarda o'zbek tilshunosligining terminologiyasi sohasida bir qancha ilmiy tadqiqot ishlari olib borildi, ko'p sonli maqolalar va tezislar e'lon qilindi, nomzodlik va doktorlik dissertatsiya himoya qilindi, monografiyalar nashr etildi, turli sohalarga doir terminologik tuzildi.

Har qanday millat, har qanday davlat va umuman jamiyatning shakllanishi hamda rivojlanishida ilm, fan muhim omil hisoblanadi. Ilm-fanning rivojlanishida, albatta, terminologiyaning o'rni nihoyatda ahamiyatlidir. Har bir til terminologiyasining shakllanishi va rivojlanishi mazkur tilning so'z yasash qonuniyatlari, ichki imkoniyatlari hamda chetdan so'z o'zlashtirish asosida, shu bilan birga, uning leksikasi bilan mustahkam aloqada kechadi.

Avvalo, shuni ta’kidlash joizki, har bir ishning me’yori bo’lganidek, terminlarni o’zgartirish, o’zgartirish sohasida ham muayyan me’yorga, ilmiy asoslarga tayanib ish olib borish lozim, aks holda chalkashliklar ro’y beradi, zaruriy terminlar is’temoldan sun’iy zo’rakilik tufayli chiqib ketadi, o’rinsiz terminlar tilga kirib qolishi mumkinligini hayotning o’zi ko’rsatmoqda.

Masalan, hozirgi kunda o’zbek adabiy tilida parallel ravishda qo’llanilayotgan atama va termin tushunchalari mavjud. Biroq tilshunos E.Begmatov bu xususida shunday yozadi: “Atama so’zi o’zbek tilidagi barcha nomlar (joy nomlari, xalq, qabila nomlari, kishi ismlari va boshqalar)ni o’z ichiga oladi. Termin esa ilm-fan, texnika, kasb hunarning biror bir sohasiga oid tushunchani ifodalaydi”²⁹. Shunday ekan, aslida, bu so’zlar bir-biridan farqlanadi. Ammo atama va termin keyingi vaqtlarda bir-biriga sinonim sifatida parallel ishlatilmoqda, ya’ni atama so’zi qo’llanilganda termin ma’nosi tushunilmoqda. Xuddi shunday atamashunoslik va terminologiya ham bir-biriga yaqin atama termin singari sinonim sifatida parallel ishlatilmoqda.

Shuningdek, “O’zbek tilining izohli lug’ati”da termin va atama tushunchalariga quyidagicha ta’rif keltirilgan:

ATAMA 1. aynan termin. 2. Umuman, nom. Lekin shamanni har bir xalq o’z tilidagi nom, atama bilan yuritib kelgan. “Fan va turmush”. Respublikamizning o’zidagina 400 dan ortiq turli-tuman qovun atamalari mavjud ekan. “Fan va turmush”³⁰.

TERMIN [lot. Terminus – chek, chegara] Fan, texnika, kasb-hunarning biror sohasiga xos muayyan bir tushunchaning aniq va barqaror ifodasi bo’lgan so’z yoki so’z birikmasi; atama. Botanika terminlari. Zargarlik terminlari. Paxtachilik terminlapu. Yo’ldosh Elmurodga notanish terminlarni tushuntira ketdi. Shuhrat, Shinelli yillar. Terminlar ilmiy kommunikatsiyadan jonli so’zlashuvga o’tganda, xalq uchun tushunarli so’zlarga aylana boradi. “O’TA”³¹.

O’zbek va ingliz tillari terminologiyasining qiyosiy tadqiqi bo’yicha ilmiy-tadqiqot ishi olib borgan D.Xodjayeva “Termin so’zi o’rnida ba’zan atama, istiloh so’zlarini ishlatish hollari uchrab turadi. Ammo bu to’g’ri emas. Atama termin so’ziga nisbatan tor tushunchani ifodalaydi. Istiloh so’zi esa arabchadir. Uni xalq tushunmaydi va me’yorga aylangan emas. Terminologiya masalalari hamisha tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biri bo’lib kelgan. Chunki terminlarning

²⁹Bektemirov H., Begmatov E. Mustaqillik davri atamalari. –Toshkent: fan. 2002. – 7-bet.

³⁰ O’zbek tilining izohli lug’ati. – Toshkent: “O’zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. 1-jild. – 680-b. – 135-bet.

³¹ O’zbek tilining izohli lug’ati. – Toshkent: “O’zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2007. 4-jild. – 608 b. – 77-bet.

sohalar lugʻaviy qatlamlaridagi oʻrni va vazifasini belgilash, tushunchaning mazmun-mohiyatini toʻgʻri anglash imkonini beradi”³².

Akademik A.Hojiyevning “Tilshunoslik terminlarining izohli lugʻati”da esa termin bilan bogʻliq quyidagi tushunchalarga izoh berilgan: “TERMIN (lot. terminus – chek, chegara, chegara belgisi). Fan, texnika va boshqa sohaga oid narsa haqidagi tushunchani aniq ifodalaydigan, ishlatilish doirasi shu sohalar bilan chegaralangan soʻz yoki soʻz birikmasi; atama. Terminlar bir maʼnoli boʻlishi, ekspressivlik va emotsionallikka ega boʻlmasligi kabi belgilari bilan ham umumisteʼmoldagi soʻzlardan farqlanadi. Mas., lingvistik terminlar: gap, ega, ot, son, tovush...; geometriyaga oid terminlar: aylana, uchburchak...; fizikaga oid terminlar: jism, bosim, harakat, maydon; kimyoga oid terminlar: suv, kumush, ishqor, tuzlar va b”.

Yuqoridagi tahlillardan koʻrinib turibdiki, “Oʻzbek tilining izohli lugʻati”da ham va akademik A.Hojiyevning “Lingvistik terminlarning izohli lugʻati”da ham atama soʻzi kiritilgan emas, va unga taʼrif berilmagan. Bizningcha, atama soʻzi lingvistik termin sifatida qabul qilinmagan. Bu oʻrinda atama soʻzi biz tahlil etgandek, keng tushuncha sifatida tushunilgan va faqat termin soʻzi bilan bogʻliq hodisalar izohlangan. Har holda shu narsa maʼlumki, parallel ravishda qoʻllanilayotgan har qanday termin xuddi dubletlar kabi, bir kun kelib, ularning biri magʻlub boʻladi.

Endi oʻsha termin apellyativi asosida hosil qilingan yana bitta termin yuzasidan fikr yuritamiz. Bu terminologiyadir. Mazkur termin bugungi kunda terminshunoslik, atamashunoslik tarzida tilshunoslikda parallel ravishda qoʻllanilmoqda.

Bugungi kunda terminologiya, terminshunoslik, atamashunoslik terminlarining parallel qoʻllanilishi ham toʻgʻri emasligini kuzatishimiz mumkin. Demak, mavjud lugʻatlar, ilmiy manbalar, darslik va oʻquv qoʻllanmalarida terminologiyaning taʼrifiga eʼtibor qaratamiz. Chunki har bir tilning qonuniyatlari uning terminologiyasida qatʼiy aks etishi lozimdir.

TERMINOLOGIYA (termin+logos – soʻz, taʼlimot). 1. Biror ilm, kasb va b. sohaga oid terminlar majmui. Mas., grammatik terminologiya, sanʼat terminologiyasi va b. 2. Tilshunoslikning terminlarni oʻrganuvchi boʻlimi³³. Demak, terminologiya ilm, fan, kasb-hunar, sanʼat va boshqa biror sohaga oid terminlar majmui, yigʻindisi va shu bilan birga tilshunoslikning terminlarni

³² Khodjayeva D. Lexicographic analysis of linguistic terms (on the basis of materials of explanatory dictionaries of the English, Russian and Uzbek languages)//International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 2020/1/15, Issue 6.

³³ Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lugʻati. – Toshkent, 2002. – B. 104. – 164-bet.

o‘rganuvchi bir bo‘limi deb deyarli barcha ilmiy manbalarda qayd etiladi (bu haqida qarang)³⁴.

Shu o‘rinda yana bir narsaga e’tibor qaratish lozim. Mazkur terminologiya termini orqali tilning turli mikoniyatlaridan foydalangan holda so‘z birikmasi shaklidagi qator lingvistik birliklar hosil qilinganki, ular o‘sha sinonim sifatida qayd etilayotgan terminlar bilan almashtirib bo‘ladimi?

R.Xudoyberganov o‘zining “Gazetami yoki ro‘znomami?” sarlavhasi ostida gazeta so‘zining hamma uchun tushunarsiz bo‘lgani, o‘zbek tili leksikasi tarkibidan joy olmagan boshqa bir til unsuri bilan atashning noto‘g‘rigi, o‘zbek tilining ichki imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda mazkur gazeta so‘zidan gazetxon, gazetachi, gazetafurush kabi qator terminlar hosil qilingani, qolaversa, o‘sha gazeta terminiga alternativa hisoblangan ro‘znoma so‘zi bilan eroniylarda Ro‘znomaxon ismining mavzudligi, aynan o‘zbek tilining ichki imkoniyatlari asosida hosil qilingan gazetxon terminining o‘zbek tilida ro‘znomaxon deb atash kulgili tuyulishi va boshqa qator kelib chiqishi mumkin bo‘lgan chalkashliklar yuzasidan to‘xtalib o‘tgan edi³⁵.

Quyida biz yozilishi va talaffuzi boshqa, ma’no va mazmun jihatdan umumiylik kasb etuvchi o‘zbek va ingliz tillaridagi lingvistik terminlarning ayrimlarini keltiramiz: fonetika, fonologiya, fon, assimilyatsiya, dissimilyatsiya, metateza, leksika, leksikologiya, leks, leksema, morfema, frazeologiya, frazeologizm, frazema, onomastika, toponim, antroponim va boshqa ko‘plagan lingvistik terminlardan misollar keltirish mumkin.

Keltirilgan lingvistik terminlar o‘zbek va ingliz tillarida yozilishi hamda talaffuzi bilan farqlanadi, biroq mazmuni jihatida esa aynan shu ma’noni ifodalaydi.

³⁴ Xudoyberganov R.Y. Terminlarni tartib solish masalari//Filologik tadqiqotlar//to‘plam. – Toshkent, 2004. –11-13-betlar.

³⁵ Xudoyberganov R.Y. Gazetami yoki ro‘znomami?//Universitet gazetasi. – Urganch, 2012.

FILOLOGIYA**FREZEMALARNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI**

**Ravshan
XUDOYBERGANOV**
Xorazm viloyati
hokimi maslahatchisi,
f.f.n., dotsent.

**Nilufar
OLIMOVA**
UrDU magistranti

UO‘K 55.230

Annotatsiya: ushbu maqolada o‘zbek va ingliz tillaridagi frazeologizm, frazema va ularning o‘ziga xos xususiyatlari tahlil qilindi.

Аннотация: в статье анализируется фразема, фразеологизм и их специфические особенности.

Annotation: the article analyzes the phraseme, phraseological unit and their specific features.

Kalit so‘zlar: frazeologizm, frazema, leksema, barqaror birikmalar, leksik-semantik xususiyatlar, ko‘chma ma’no.

Ключевые слова: фразеология, словосочетание, лексема, устойчивые соединения, лексико-семантические особенности, переносное значение.

Key words: phraseology, phrase, lexeme, stable compounds, lexical-semantic features, figurative meaning.

Ma’lumki, frazeologizmlar olamning lisoniy manzarasida barcha tillar uchun, jumladan, o‘zbek va ingliz tillari uchun ham xosdir. Chunki frazeologizmlar barqaror birikmalar, frazeologik birlik hisoblanib, turli ma’no bo‘yoqdorligi, leksik-grammatik xususiyatlarga egadir. Frazeologizmlar tilshunoslik ko‘pgina sohalariga nisbatan yosh, keyingi yuz yilliklar mahsuli sanaladi. Bu degani, uch ming yillik tarixga ega bo‘lgan xalqimizning tarixida frazeologizmlar qo‘llanilmagan degani emas, tadqiqot obyekti sifatidan ilmiy nuqtayi nazaridan o‘rganish bo‘yicha keyingi yuz yillikda yo‘lga qo‘yilgan. Frazeologizmlarni o‘rganuvchi frazeologiya sohasi maydonga keldi.

Frazeologiya termini grekcha frazis – ifoda, logos – ta’limot degan ma’nolarni ifodalab, barqaror birikmalar sanalgan frazeologizmlarni maxsus o‘rganadigan tishunoslik bir bo‘limidir³⁶. XX asrning boshlarida frazeologiya

³⁶ Iriskulov A.T. Tilshunoslikka kirish. –Toshkent, 2008. – 37-bet.

tilshunoslikning alohida sohasi sifatida o‘rganila boshlangan. Frazeologiyaning umumnazariy masalalari dastlab fransuz tilshunosi Sh.Balli tomonidan o‘rganilgan. Sh.Balli o‘z asarlarida so‘z birikmalarini sistemalashtirib, anglatgan ma’nolari va sintaktik o‘ziga xosligidan kelib chiqadigan, yaxlitligicha qo‘llaniladigan turg‘un birikmalarni frazeologizmlar deb ataydi. Sh.Balli frazeologizmlarni semantik hodisa deb qaraydi va semantik xususiyatni frazeologizmlarning mutlaq belgisi deb xisoblaydi. Ungacha frazeologizmlar adabiyotshunoslar tomonidan o‘rganilib kelingan³⁷. To‘g‘ri mazkur muammoning adabiyotshunoslar tomonidan o‘rganiladigan jihatlari mavjud bo‘lib, ular asardagi obrazlilik, bo‘rttirish, his-hayajon kabi badiiy xususiyatlari o‘rganiladi. Frazeologizmlarning tilshunoslar tomonidan o‘rganilishi bo‘yicha dastlabki qarashlar bir tildagi asarning ikkinchi bir tilga tarjima qilish natijasida maydonga kelgan. Chunki frazeologizmlarning paydo bo‘lishi, ularning yaxlit qo‘llanishi, gapda bitta sintaktik vazifa bajarishi, ko‘chma ma‘noni ifodalashini o‘rganish tilshunoslar tomonidan amalga oshiriladi.

Frazeologizmlar – tilning barqaror birliklari sanaladi. Ularni “bezak” deb hisoblash mumkin. Shunday qilib, frazeologik birliklar bo‘yicha har bir asar har safar yangi va o‘ziga xos xususiyatlar bilan ajralib turadi.

Deylik, ingliz frazeologiyasi boy va chuqur tarixga ega. Tilshunos Y.D.Polivanov birinchi bor so‘zlarning leksik va rasmiy ma’nolarining morfologiyasini, so‘z birikmalarining sintaktik ma‘nosini o‘rganadi. Ajratib bo‘linadigan birliklarda funksional va semantik jihatdan qaraladigan so‘z turkumlari an’anaviy ravishda frazeologizmning mavzusi sifatida qaralishi bir necha bor ta’kidlangan. Ammo shuni ta’kidlash kerakki, yaqin orada ingliz va amerikalik tilshunoslar orasida frazeologiya bo‘limini to‘g‘ri ilmiy tekshirishga urinish bo‘lmagan, qoida tariqasida, ba’zi bir qiziqishlarga norozi bo‘lgan turli xil so‘zlar, so‘zlar guruhi va gaplarni to‘plash bilan cheklanib qolingan. Ularning kelib chiqishi, uslubi, ishlatilishi yoki ularga xos bo‘lgan boshqa xususiyatlarning ko‘rinishi o‘rganilmagan. Ushbu birliklar ingliz tilida odatdagidek idioma sifatida tavsiflanadi, ammo bu iboralarni lingvistik birliklarning yoki so‘z turkumlarining alohida o‘ziga xos sinfi sifatida tekshirishga harakat qilinmagan³⁸. Bu degani ingliz tilida frazeologizmlarning o‘rganilishi yuzasidan umuman ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilmagan degani emas.

Frazeologik tarkib ham leksik tarkib kabi rivojlanish va boyish, shuningdek, o‘zgarish jarayonida tilning ichki qonuniyatlariga amal qiladi. Frazeologizmlarning hosil bo‘lishi leksika bilan bog‘liq. Leksik fond qay darajada

³⁷ R.Y.Xudoyberganov, H.Abdurahmonova. Xorazm shevalaridagi frazeologizmlarning semantik xususiyatlari//Til gulshani. -2008. – 41-bet.

³⁸ Abdukabirova D. Frazeologik birliklarning ingliz va o‘zbek tillarida tarjima qilinish taraqqiyoti//Konferensiya materiallari, -Toshkent, 2020. 87-bet.

soʻzlar bilan boyib borsa, frazeologik fond ham shunchalik boyib boraveradi. Chunki frazeologizmlarning shakllanishi uchun birinchi manba leksemalardir. Frazeologizmlar leksemalarning oʻzaro shakllangan uyushmasi ekanligini unutmash kerak. Shunga koʻra, frazeologizmlar birikmalardan iboratdir. Ammo frazeologizmlarning oʻziga xos shakllanish jarayonlari, ularni oddiy soʻz birikmalaridan farqlaydi. Frazeologizmlarning shakllanishi lisoniy va nolisoniy omillar bilan ham bogʻliqdir.

Frazeologizmlarning paydo boʻlishi na shakllanishi, birinchidan, tarixiy jarayonlar, ijtimoiy muhit, ijtimoiy-siyosiy hayot, siyosiy-maʼnaviy qarashlar, ikkinchidan lisoniy, yaʼni tilning grammatik qonun-qoidalari kabi omillar bilan uzviy aloqadordir. Shakllanish davrida frazeologizmlar ham leksika kabi tilning ichki qonuniyatlariga fonetik, leksik-semantik, grammatik talablarga boʻysundiriladi.

Frazema ham leksema kabi lugʻaviy birlik sanaladi, ammo oʻzining ifoda va mazmun planlaridagi qator belgilari bilan farqlanadi. Maʼno yaxlitligiga ega boʻlgan va nutqiy jarayonga qadar ikki va undan ortiq, soʻzlarning barqaror munosabatidan tashkil topgan, nutqqa tayyor holda olib kiriluvchi koʻchma maʼnodagi barqaror birikmalar frazemalardir. Frazemalar gap tarkibida uning biror boʻlagi vazifasida keladi. Iborani tashkil etgan soʻzlar uning faqat ichki komponentlari sanaladi. Gapning boshqa boʻlaklari bilan yaxlit, bir butun holda munosabatga kirishadi.

Frazemalar tuzilishi, leksik-semantik, funksional-uslubiy va sintaktik vazifalariga koʻra, tilning boshqa birliklaridan ajralib turadi. Shunga koʻra ular alohida leksik birlik sifatida oʻziga xos shakllanish qonuniyatlariga ega. Frazemalar faqatgina til hodisasigina emas, balki ijtimoiy hodisa hamdir. Frazemalar ijtimoiy-siyosiy hayot, yaʼni narsa-hodisalar, voqealar, xarakterlarni obrazli-ekspressiv ifodalash, kishilar nutqida shunday obrazli til birliklari mavjud boʻlishi ehtiyoji asosida yuzaga keladi.

FALSAFA**DUNYO SIVILIZATSIYASIDA SHARQ
MUTAFAKKIRLARI ILMIY MEROSINING O‘RNI****UO‘K 74.510**

**Sharofat
OLLABERGANOVA**
Urganch innovatsion
universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada dunyo ilm-fanining rivojlanish bosqichida Sharq mutafakkirlarining ilmiy asarlari va tajribalarining o‘rni haqida so‘z yuritilgan.

Аннотация: в статье рассматривается роль научных трудов и опыта восточных мыслителей в развитии мировой науки.

Annotation: this article discusses the role of the scientific works and experiences of Eastern thinkers in the development of world science.

Kalit so‘zlar: mutafakkirlar, ta’lim, insonparvarlik, ma’naviy fazilatlar, milliy qadriyat, milliy tafakkur.

Ключевые слова: мыслители, образование, гуманизм, духовные качества, национальные ценности, национальное мышление.

Key words: thinkers, education, humanitarianism, moral ualities, national values, national thinking.

Zilola BOLTABOYEVA
Urganch innovatsion
universiteti talabasi

Sharq-u G‘arbni o‘zaro bog‘lagan, buyuk sivilizatsiyalar tutashgan yurtimiz hududida ilm-fan, madaniyat azaldan rivojlangan. Ayniqsa, o‘rta asrlarda ona zaminimizdan minglab olim-u shoirlar, buyuk mutafakkirlar yetishib chiqqan. Ularning matematika, fizika, kimyo, astranomiya, etnografiya, tibbiyot, tarix, adabiyot, axloq, falsafa kabi ko‘plab sohalarga oid asarlari, Samarqand, Buxoro, Xiva, Toshkent, Shahrisabz, Termiz va boshqa shaharlardagi qadimiy obidalar butun bashariyatning ma’naviy mulki hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Tarixiy merosni asrab-avaylash, o‘rganish va avlodlardan avlodlarga qoldirish ham davlat siyosatining eng muhim ustuvor yo‘nalishlaridan biridir” [1].

Sharqning ulug‘ allomalari va mutafakkirlarining kashfiyotlari zamonaviy ilm-fan va taraqqiyot poydevori. Jamiyat taraqqiyotidagi har qanday o‘zgarishlar, yangiliklar, ayniqsa, insoniyat rivojiga katta turtki beradigan jarayonlar, kashfiyotlar o‘z-o‘zidan yuz bermaydi. Buning uchun, avvalo, asriy an’analar, tegishli shart-sharoit, tafakkur maktabi, madaniy-ma’naviy muhit mavjud bo‘lmog‘i kerak. Sharq olamida, xususan, Markaziy Osiyo xalqlari hayotida rivojlangan madaniyatning mavjud bo‘lgani haqida qadimgi baqtriya, so‘g‘d, o‘rxun, xorazm yozuvlarida bitilgan yodgorliklar, devoriy tasviriy san’at asarlari va haykalchalar, arxitektura namunalari dalolat beradi.

O‘zbek xalqi o‘zining uzoq tarixi davomida yaratilgan ta’lim-tarbiyaga oid boy merosga ega. Bundan tashqari, avlodlarda insonparvarlik, kamtarlik, mehnatsevarlik, do‘stlik, iymon-e’tiqod, mehr-oqibat, odoblilik kabi umuminsoniy fazilatlarni shakllantirishning o‘ziga xos tajribasini to‘plagan. Bizga ma’lumki, ma’naviy-axloqiy fazilatlar hech qachon o‘z-o‘zidan vujudga kelmaydi, balki ularning kelib chiqishining haqiqiy manbai, ularni keltirib chiqargan sabablar va harakatga keltiradigan kuchlar mavjuddir.

O‘tmishda buyuk allomalarimiz, yuksak darajadagi ma’naviyat, axloq-odob saboqlarini berganliklari, Vatan, xalq istiqboli, farovon turmush, halol mehnat, fan taraqqiyoti, inson mehnati, atrof-muhitga oqilona munosabat haqidagi o‘z qarashlarini bayon qilib berganliklariga guvoh bo‘lamiz.

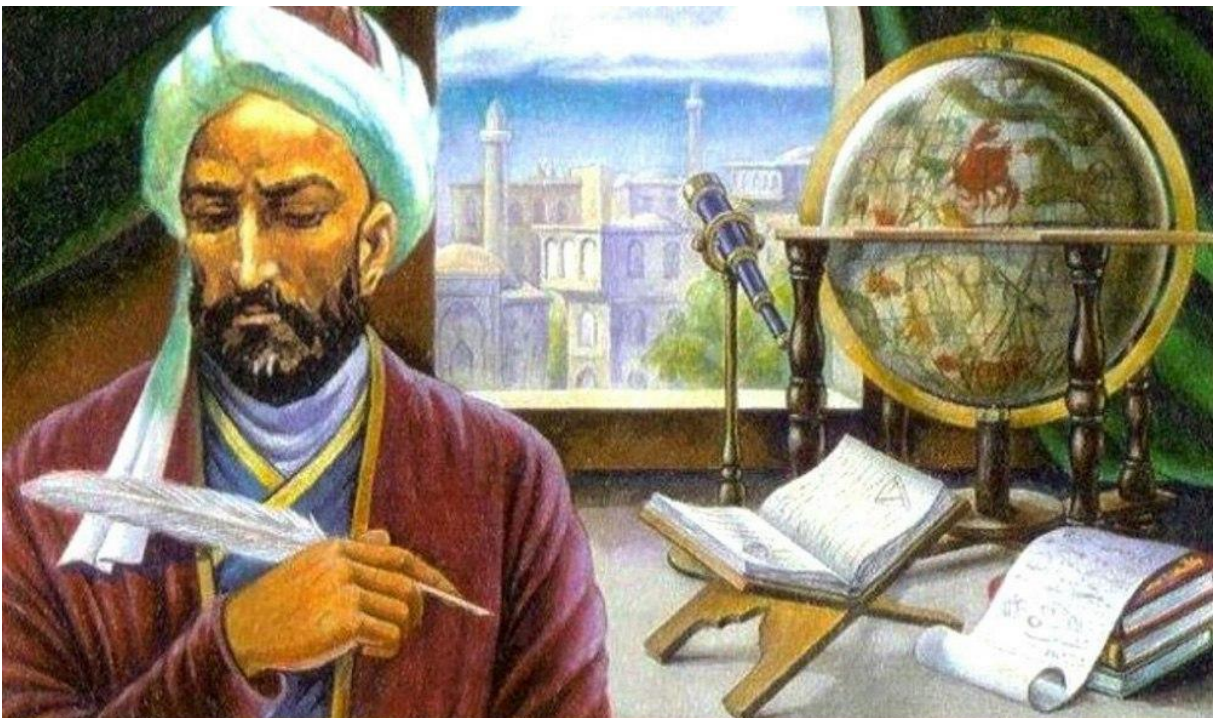
Mana shunday mangu allomalar jumlasiga Ahmad Yassaviyni kiritish mumkin. Xoja Ahmad Yassaviy o‘zining ma’naviy-axloqiy qarashlari bilan dunyo sivilizatsiyaga beqiyos hissa qo‘sha olganligi olib borilgan izlanishlardan ayon bo‘lmoqda. Ahmad Yassaviy rostgo‘ylik, halollik, o‘z-o‘ziga talabchanlikni targ‘ib qiladi. Zahmat chekkan odam sabrli, bardoshli, irodali bo‘ladi, degan fikrni ilgari suradi. Shuning uchun ham rivojlanish davrida

buyuk mutafakkirning tajribalaridan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Yana bir yirik allomalardan biri Burhoniddin Marg‘inoniydir. Burhoniddin Marg‘inoniyning axloqiy-huquqiy tarbiyaga oid qarashlarida diyonat, iymon,

vijdon, burch, insoniylik xususidagi g‘oyalari shaxsni har tomonlama va uyg‘un rivojlantirishning asosiy vositasi bo‘lib xizmat qilgan. Alloma Marg‘inoniy o‘zining axloqiy-huquqiy qarashlari bilan xalqimiz ma‘naviyatini rivojlantirishga, musulmon dunyosi madaniyatini taraqqiyotiga hamda ijtimoiy pedagogik fikr rivojiga salmoqli hissa qo‘shgan. Shuningdek, Sharq, xususan, Markaziy Osiyo mintaqasi IX-XII va XIV-XV asrlarda jahonning boshqa mintaqalaridagi Renessans jarayonlariga ijobiy ta‘sir ko‘rsatgan. Sharq uyg‘onish davri – Sharq Renessansi sifatida dunyo ilmiy jamoatchiligi tomonidan haqli ravishda tan olingan. Agar Yevropa Uyg‘onish davrining natijalari sifatida adabiyot va san‘at asarlari, arxitektura durdonalari, tibbiyot va insonni anglash borasida yangi kashfiyotlar yuzaga kelgan bo‘lsa, Sharq Uyg‘onish davrining o‘ziga xos xususiyati, avvalo, matematika, astronomiya, fizika, ximiya, geodeziya, farmakologiya, tibbiyot kabi aniq va tabiiy fanlarning, shuningdek, tarix, falsafa, va adabiyotning rivojlanishida namoyon bo‘ladi.

O‘rta asrlarda Sharq ilm-fani rivojida Xorazm Ma‘mun akademiyasi alohida o‘rin tutgan. Ulkan kutubxona, madrasa, tarjimon va xattotlar maktabi kabi tuzilmalarga ega bo‘lgan bu dargohda yuzdan ortiq allomalar, iste‘dodli talabalar ilmiy izlanishlar olib brogan.

O‘sha davrdagi eng buyuk mutafakkir olimlardan yana biri Muhammad Muso Xorazmiydir. Bugun butun duyo foydalanadigan hisob-kitob amallari, zamonaviy texnologiyalar faoliyati ana shu bobokalonimiz yaratgan qoidalarga asoslanadi. Butun dunyo Xorazmiyning ilm-fan rivoji yo‘lidagi hissasini yuksak qadrlaydi. Keyingi alloma Ahmad Farg‘oniy. Allomaning Yer sharsimon shaklda

ekanligi borasidagi qarashlarini oradan sakkiz yuz yil o‘tib amalda isbotlagan mashhur sayyoh Xristofor Kolumb “Yer meridianining bir darajasi miqdori

haqidgi al-Fargʻoniy hisoblarining toʻgʻriligiga toʻla ishonch hosil qildim”, – deya dastxat qoldirgan. Buyuk ajdodlarimiz yutuqlari – maʼnaviy jasorat namunalari. Oʻzbekiston xalqi koʻpni koʻrgan, yelkasida tarix sinovlarini, ijtimoiy xulosasini yelkalagan, oʻziga ham oʻzgalarga ham tinchlik, osoyishtalik, farovon hayotni tilab kelgan, shu niyatda butun insoniyat sivilizatsiyasi rivojiga munosib hissa qoʻshgan xalq. Bugun ham xalqimiz ota-bobolarimizdan meros boʻlib qolgan oʻzining ana shu ezgulik bayrogʻini qoʻlidan tushirgani yoʻq. Bu boy merosdan butun bashariyat ravnaqi yoʻlida oqilona va samarali foydalanish – bu siz bilan bizning vazifamizdir. Bu borada fidoyi olimlarning roli alohida diqqat-eʼtiborga munosib boʻlib, aynan ularning mehnati tufayli biz oʻtmishning bebaho ilmiy merosini qaytadan kashf etmoqdamiz. Tarixiy va madaniy merosni asrab-avaylash, intellektual salohiyatni rivojlantirish, boyitish va koʻpaytirish, unib-oʻsib kelayotgan yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash – moddiy va maʼnaviy taraqqiyot asosidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Haydarov A. inson kamoloti vamilliy-maʼnaviy qadriyatlar. T.: Muharrir, 2018.
2. Xajiyeva. M. Xoja Ahmad Yassaviyning maʼnaviy-tarbiyaviy qarashlari. Avtoreferat. T.: 2004.
3. Shoxadyayev M. Burxoniddin Margʻinoniyning axloqiy-huquqiy tarbiyaga oid qarashlari. Avtoreferat. T.: 2006.
4. A. Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. T.: Oʻqituvchi. 1992.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
URGANCH INNOVATSION UNIVERSITETI NTM

INNOVATSIYA VA TARAQQIYOT

4 (14)
2024-yil, aprel.

Bosh muharrir:	M.Eshmurodov
Mas’ul kotib:	U.Bekimmetov
Musahhih:	J.Sobirov
Texnik muharrir:	M.Kuranbayev
Navbatchi:	M.Kuranbayev

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2023-yil 10-fevral kuni №062869 raqamli guvohnoma berilgan.

Bosishga topshirish vaqti: 14:00. Topshirildi: 14:00.

Qog‘oz bichimi: A4. Adadi: 200 nusxa.

Hajmi: 6,3 b.t. Buyurtma №0002.

Nashr ko‘rsatkichi: 1404.

Bahosi kelishilgan narxda.

“Milleniumus print” MCHJda ofset usulida chop etildi.

Urganch tumani, “Shermatlar” MFY, Tadbirkorlar ko‘chasi, 69-uy.

Tel: (+998) 91-994-24-00

Urganch innovatsion universiteti
220100, Urganch shahri, “Mustaqillik” MFY,
Gurlan ko‘chasi, 2-uy.
Tel: (+998) 90-436-20-22